

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

PETRA KOŠIR

RAZVOJ GRADBENE PANOGE IN NJENEGA TRG DELA V SLOVENIJI

diplomsko delo

Ljubljana 2007

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

PETRA KOŠIR

Mentor:izr. prof. dr. Anton Kramberger

RAZVOJ GRADBENE PANOGE IN NJENEGA TRG DELA V SLOVENIJI

diplomsko delo

Ljubljana 2007

RAZVOJ GRADBENE PANOGE IN NJENEGA TRGA DELA V SLOVENIJI

Gradbeništvo je specifična panoga slovenskega gospodarstva. Prešlo je faze uslužne dejavnosti ter se preko planskega gospodarstva, kjer je bilo delo na objektih porazdeljeno lokalno, med lokalna gradbena podjetja, v svetu tržnega kapitalizma, kjer vlada huda medsebojna konkurenčna borba, soočilo z mnogimi spremembami in težavami. Je gospodarska panoga, ki ne glede na visoke vrednosti del, ki se obračajo v panogi, ne prispeva veliko k bruto družbenemu prihodku, ima nizko dodano vrednost ter se ubada s kadrovske težavami. V začetku tisočletja so slovenska gradbena podjetja prešla fazo reorganizacije, takrat se je gradbeništvo soočilo z najvišjim padcem zaposlenosti do sedaj. Je ena prvih gospodarskih panog v Sloveniji, ki se je začela ubadati s težavami pomanjkanja slovenskih delavcev in jih začela uvažati iz tujine. Tu gre predvsem za nizko kvalificirane delavce, ki opravljajo predvsem fizična dela na gradbiščih. Primeri iz prakse pa kažejo, da je Slovenija za njih največkrat le prehodna država, saj so orientirani na ostale evropske države, kjer bi za isto delo dobili višjo plačo. Gradbeništvo se sooča tudi z nizkim prilivom srednje in visoko kvalificiranih delavcev na trg dela. Razlogi za to so različni, največkrat se tu omenja neprivlačnost poklica pri delavcih s poklicno izobrazbo in dolgotrajnost šolanja pri univerzitetno izobraženih gradbenih inženirjih. Vse te značilnosti delajo slovenski gradbeni trg v primerjavi s tujimi gradbeni trgi še vedno precej nekonkurenčen. Je pa tudi res, da slovenska gradbena podjetja ne hodijo delat v tujino pod neugodnimi pogoji in raje ostanejo doma, kjer je za njih še vedno dovolj dela.

KLJUČNE BESEDE: konkurenca, dodana vrednost, izobraževanje, kvalifikacija, tujci.

DEVELOPMENT OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY AND ITS LABOUR MARKET IN SLOVENIA

Construction industry is a specific branch of the Slovenian industrial economy. It has gone through different phases in different kinds of market economy, through so called »planned market economy« where all the construction work was locally divided between local companies, to capitalism where the battle between the construction companies is very hard. Today, the construction industry in Slovenia is facing a certain kind of difficulties. It is a branch of the economy that is reaching high values on the inside, but never the less does not contribute a lot to the national bruto social income, has a low added value and deals with the employment difficulties. In the beginning of the millenium, slovenian construction companies faced a reorganization within itself and in that period the slovenian construction industry faced the lowest rate of unemployment untill today. It is a first economic branch in Slovenia that faced a lack of slovenian workers and started to import workers, mainly phisical workers, who are low educated. Construction industry is facing a low offer of the midle and high educated labour as well. Reasons for that are different, most of the time the unapealing view of proffesion is mentioned and a long duration of eduaction of high educationed construction engineeres, as well. All the characteristics listed above are making slovenian construction market comparing to foreign construction markets of the EU, still very incompetitve. But it is also true that slovenian construction companies are not going to work abroad under unplaesant conditions and rather stay at home, untill there is still enough work for them left.

KEY WORDS: competition, added value, education, qualification, foreigners.

KAZALO

1. UVOD: GRADBENA PANOGA, CILJI NALOGE.....	5
2. GRADBENI SEKTOR V SLOVENIJI	7
2.1 ZGODOVINA RAZVOJA GRADBENEGA SEKTORJA V SLOVENIJI	7
2.2 GRADBENA PODJETJA V SLOVENIJI DANES.....	9
2.3 TEKMOVALNOST POSLOVNEGA OKOLJA V GRADBENIŠTVU IN PRILAGOJENOST PODJETIJ NANJ.....	11
2.4 NAČIN POVEZOVANJA PODJETIJ V GRADBENI PANOGI	12
3. PREGLED GRADBENIŠTVA EU IN VLOGA SLOVENSKEGA GRADBENEGA TRGA V NJEM.....	13
3.1 PREGLED PO NEKATERIH DRŽAVAH EU	14
3.1.1 NEMČIJA.....	14
3.1.2 AVSTRIJA.....	14
3.1.3 ŠVEDSKA	14
3.1.4 SLOVENIJA	15
4. SLOVENSKI GRADBENI SEKTOR V ŠTEVILKAH.....	17
4.1 PRISPEVEK SLOVENSKE GRADBENE PANOGE K NACIONALNEM BDP V OBDOBJU 2000–2004.....	17
4.2 ZAPOSLENI IN PODJETJA V GRADBENI PANOGI V OBDOBJU 2000–2004	19
5. TRG DELA V SLOVENSKEM GRADBENEM SEKTORJU	22
5.1 POVPRŠEVANJE IN PONUDBA NA TRGU DELA V GRADBENIŠTVU	22
5.2 TEŽAVE NA TRGU DELA V GRADBENIŠTVU	24
5.2.1 ZAPOSLOVANJE TUJCEV	24
5.2.2 IZOBRAŽEVANJE BODOČIH DELAVCEV.....	27
6. ILUSTRACIJA GRADBENE PROBLEMATIKE: INTERVJU Z AKTERJEMA	33
7. UGOTOVITVE IN SKLEPNE MISLI	42
8. LITERATURA, VIRI	47

1. UVOD: GRADBENA PANOGA, CILJI NALOGE

»Če je gospodarstvo podvozje in karoserija avtomobila, je gradbeništvo motor, ki ga poganja.«

Tako je že nekaj let napisano na prvi strani letnega poročila o poslovanju gradbeništva in industrije gradbenega materiala v Združenju za gradbeništvo in IGM pri Gospodarski zbornici Slovenije.

Gradbeno panogo karakterizirajo določene specifičnosti, ki so to panogo močno diferencirale od ostalih industrijskih panog že od nekdaj. V gradbeništvu objekt oz. »proizvod« ostaja na mestu, se ne premika, proizvajalci, delavci pa se skupaj s tehnologijo pomikajo iz nadstropja v nadstropje (pri stanovanjskih objektih), selijo se iz objekta na objekt, iz enega kraja v drug kraj, večkrat tudi po več deset ali sto kilometrov daleč od sedeža svojega podjetja, na vsakem gradbišču se vedno znova in na najrazličnejše načine formira organizacija. Drugačni delovni pogoji in drugačne vrste dela, stalno ustanavljanje in zaključevanje del na gradbiščih, stalno prilagajanje delavcev novemu delovnemu okolju, ki ga morajo zapustiti še preden so se nanj dodobra navadili, vse to pogojuje in ustvarja posebne pogoje življenja gradbenega delavca.

V gradbeništvu poteka delo na odprtem prostoru, izpostavljeno je vsem vremenskim nevšečnostim, kar onemogoča kontinuiteto dela preko celega leta, temveč je delo vezano na gradbeno sezono (čeprav se je danes zaradi napredka tehnologije in napredka gradbenega materiala, gradbena sezona že »raztegnila« skoraj na celo leto, delo je onemogočeno le kadar močno sneži ali dežuje in če temperatura pade pod minus deset stopinj Celzija).

Struktura del v gradbeništvu je izredno heterogena in široka: visokogradnja, nizkogradnja, hidrogradnja, industrija gradbenega materiala, gradbeni inženiring, gradbeno projektiranje itd. ter znotraj teh skupin zopet diferenciacija na: stanovanjske in industrijske objekte, šole, bolnišnice, hoteli, ceste, mostovi, železnice, predori, letališča, hidrocentrale, gradnja vodnih kanalov, pristanišč itd. Poleg naštetega pa obstaja še vrsta drugih elementov, ki dajejo gradbeništvu pestrost in raznolikost, tako v pogledu konstrukcij, elementov, materialov, tehnologije, organizacije ipd.

Po veliki krizi, ki jo je gradbeništvo doživljalo med letoma 1980 in 1989 in se je kazala v upadanju gradbene dejavnosti, slabi zasedenosti obstoječih zmogljivosti gradbeništva in v slabšanju samih poslovnih rezultatov, je gradbeništvo na prehodu iz planskega v tržno gospodarstvo doživelo razcvet. Začel se je graditi avtocestni križ (povezava vseh delov Slovenije z avtocesto s stičiščem v Ljubljani), zgrajeni so bili številni stanovanjski objekti, nakupovalna in poslovna središča, predori in viadukti ter številne regionalne in lokalne ceste. Skupna vrednost opravljenih del v gradbeništvu je leta 1991 znašala 34420,3 milijona SIT, (Statistični letopis RS za leto 2003) leta 2002 pa je ta vrednost narasla na 512162,2 milijona SIT (Statistični letopis za leto 2006).

V skladu z naraščanjem potreb po gradbenih storitvah se je odpiral in širil tudi trg dela v gradbeništvu. Leta 1991 je po podatkih Statističnega urada Slovenije, 734 delujočih podjetij in drugih organizacij v gradbeni panogi zaposlovalo 48314 ljudi (Statistični letopis za leto 2003).

Leta 2002 je bilo delujočih podjetij in organizacij v gradbeništvu že 13290, podatki pa kažejo da je bilo istega leta v gradbeništvu zaposlenih 65428 ljudi (Statistični letopis za leto 2006).

Lani so slovenska gradbena podjetja opravila za 488 milijard SIT del, kar ni malo, zato je gradbeništvo pomembno za zaposlenost in gospodarsko rast, vendar v nasprotju z visoko vrednostjo opravljenih del, nimajo velikih dobičkov, dodana vrednost je nizka, profita praktično ni.

Gradbena podjetja v Sloveniji imajo največ dela sicer v gradbeni sezoni, ki se začne nekje marca, aprila in traja nekje do oktobra, novembra, količina dela v gradbeništvu je že nekaj let zapored v porastu. Ravno zato preseneča, da je dodana vrednost v gradbeništvu nizka, tudi sam prispevek k nacionalnem BDP je majhen (že nekaj let se konstantno giblje tam okoli 5%, vendarle pa je številka v zadnjih obdobjih večja). Konkurenčna borba med podjetji je ostra, kjer pa imajo prednost večja podjetja pred manjšimi.

V nalogi bom poskušala dokazati, da gradbeništvo kljub visoki vrednosti opravljenih del in veliki konkurenci na trgu, zaradi težav s pomanjkanjem ustrezno izobražene delovne sile, zaradi pomanjkanja slovenskih delavcev, katere podjetja nadomeščajo s tujci, ki prinesejo še dodatne zaplete ter zaradi samih tržnih zakonitosti, ki so specifične za gradbeni sektor

(sindrom najnižjega ponudnika, velika plačilna nedisciplina) ne dosega velikih dobičkov in je hkrati s tem (zaenkrat še) nekonkurenčno na tujih trgih držav znotraj Evropske unije.

2. GRADBENI SEKTOR V SLOVENIJI

2.1 ZGODOVINA RAZVOJA GRADBENEGA SEKTORJA V SLOVENIJI

Gradbena panoga je imela pred nastopom krize v 80. letih prejšnjega stoletja, v glavnem status »uslužnostne dejavnosti«. Dejavnost je bila pretežno zaostala za drugimi industrijskimi panogami, tako v pogledu tehnologije kot v pogledu opreme. V tistem času se je gradbeništvo razvijalo pretežno ekstenzivno. Naraščalo je število podjetij, v glavnem manjših in nezadostno opremljenih, ki so se v danih razmerah in pogojih tržišča vključevala v delo in izvajanje raznih objektov in del. Med njimi ni obstajala nikakršna tehnološka ne ekonomska povezava, enotnega načrta, enotne tehnologije, systemske kooperacije in združevanja v cilju skupnih interesov ni bilo.

Dominirala je težnja k ustanavljanju mestnih in lokalnih podjetij, porast investicij v panogo pa ni spremljal razvoj gradbenih kapacitet, saj so pogoji takratnega poslovanja, ko se je kot osnovni regulator tržišča pojavljala t.i. »ofertalna licitacija« za posamezni objekt (posel je dobilo podjetje, ki je bilo fizično najbližje načrtovanemu novemu objektu) onemogočali proces kooperacije in poslovnega združevanja podjetij v panogi.

Nestabilnost gospodarstva v tistem času, nedodelan gospodarski sistem, neustrezna ekonomska politika (restriktijski ukrepi, debalans v osnovnih materialih, nepravočasno in nepopolno izdelani projektni elaborati) so glavni razlogi za to, da se gradbena podjetja v 70. letih prejšnjega stoletja niso bolj smelo lotevala »uvedbe sistema strokovnih obratov, kot naprednejšega sistema organizacije gradbene proizvodnje, temveč, da ostajajo pri tradicionalnih organizacijskih oblikah, ki pogosto mejijo na improvizacijo« (Mesarič 1964: 72).

Osnovni tržni predpogoji, ki bi omogočili prehod gradbene panoge v proizvodjalno-gospodarsko dejavnost in ki so se v kasnejših letih tudi realizirali (vsaj večina njih) so bili: dolgoročneje planiranje investicij v posamezne objekte, ustvarjanje pogojev za pripravo znanstvenih in strokovnih osnov za postavitev oz. gradnjo posameznega objekta, zagotavljanje pravočasnega financiranja celotnega objekta od začetka pa do zaključka gradnje, ožja delitev dela, vezana na posamezne faze tehnološkega procesa gradnje, prehod iz obrtniškega na industrijski način proizvodnje, ožja specializacija delavcev, vezana na posamezne delovne operacije, racionalizacija mehanizacije.

V tako urejenih tržnih razmerah, bi imela gradbena podjetja nedvomno veliko prednosti kot v pogojih poslovanj, ki so se izvajali pred tem.

Po prehodu gradbene panoge iz »uslužne dejavnosti« na industrijski način dela, je v 80. letih prejšnjega stoletja (natančneje med letoma 1980 in 1989) na prehodu iz planskega v tržno gospodarstvo, nastala razvojna kriza jugoslovenskega in slovenskega gospodarstva, kar se je kazalo v upadanju gradbene dejavnosti, slabi zasedenosti obstoječih zmogljivosti gradbeništva in v slabšanju ekonomskih rezultatov. »Zaostrene gospodarske razmere in bistveno povečana konkurenca na področju izgradnje objektov narekujejo racionalizacijo in stabilizacijsko obnašanje izvajalcev na vseh ravneh« (Rojnik 1991: 6).

Prvič v zgodovini razvoja gradbeništva se je začelo stremeti k izboljšanju delovnih pogojev za delavce, velika pozornost se je začela posvečati tehnološkemu razvoju, ki bo omogočal racionalnejšo gradnjo, večji produktivnosti, boljši kakovosti, nižjim stroškom in krajšim rokom izvedbe ter samemu izobraževanju in razvoju delovne sile, da bodo lastni kadri sposobni prevzeti nove tehnologije in pospešiti razvoj dejavnosti.

Delež gradbeništva k strukturi BDP in strukturi zaposlenosti se je v obdobju 1980–1987 zaradi splošne ekonomske krize močno znižal, predvsem je konstantno upadal do leta 1984, potem se je stanje umirilo in začelo postopam naraščati, vendarle pa je delno izboljšanje v naslednjih letih ta padec popravilo le za slabo desetino.

Zmanjšanje rentabilnosti poslovanja, akumulativnosti in dohodkov prebivalstva je v kombinaciji z restriktivno ekonomsko politiko povzročilo velik upad investicij, kar je imelo neposredni vpliv na zmanjšanje gradbene aktivnosti, ki je še posebej poudarjeno v obdobju 1980–1985, medtem, ko je v obdobju 1985–1987 aktivnost rahlo narasla, vendarle pa verjetno

bolj kot posledica tedanje konjunktore v gospodarstvu kot pa nek znanilec boljše perspektive za gradbeništvo.

Gradbeništvo ima od leta 1980 dalje negativno rast zaposlovanja, fluktuacija znotraj panoge je bila vedno med največjimi.

Kljub zmanjšani produktivnosti v tistem času pa nezaposlenost v gradbeništvu ni bila tako velika, kot bi bila morda pričakovati. Prilagajanje zmanjšanemu obsegu del je potekalo tako, da se je zmanjševalo število delavcev z nižjo kvalifikacijo in izobrazbo, hkrati pa je prihajalo do internih prekvalifikacij delavcev v višje strokovne nazive (Kranjc, Ceglar, Sočan v Rojnik 1991: 11).

Po izboljšanju razmer v gradbeništvu na prehodu v 90. leta prejšnjega stoletja je bilo moč pričakovati, da se bo nadaljevalo zmanjševanje deleža gradbenih del v skupnih investicijah, ker se bo gospodarstvo preusmerilo na modernizacijo opreme in nujna vzdrževanja. Obenem je bilo moč pričakovati preusmeritev investicij v infrastrukturo, potrebno se je bilo odpirati na mednarodna tržišča. Le-te spremembe pa so zahtevale tudi spremembe kvalifikacijske strukture delavcev. Vizija prihodnosti panoge je bila v občutnem zmanjšanju števila nekvalificiranih in priučenih delavcev ter v povečanju višje in visoko izobraženih delavcev, saj naj bi se gradbeništvo povzdignilo na višjo umsko, razvojno ustvarjalno raven. To pa je hkrati pomenilo večji delež zaposlenih s tržno miselnostjo in z visoko stopnjo motiviranosti za delo in lasten karierni razvoj.

Končeval se je čas »mirnega življenja«, ko je zadoščalo na hitro pridobljeno znanje na začetku delovne kariere, povečevala se je funkcionalna mobilnost kadra ter potrebe po nenehnem usposabljanju in izpopolnjevanju.

2.2 GRADBENA PODJETJA V SLOVENIJI DANES

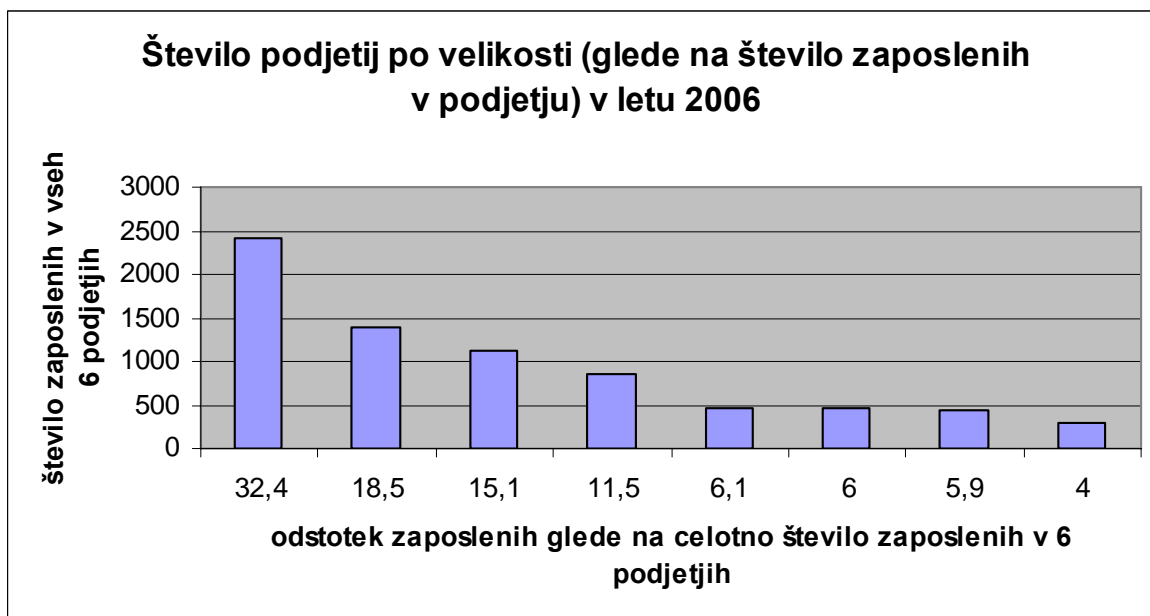
Po številu zaposlenih in po vrednosti opravljenih del se v letu 2006 med večja gradbena podjetja v Sloveniji prištevajo naslednje gradbene družbe:

- **SCT d.d.**, Ljubljana (št. zaposlenih 2.419)
- **Primorje d.d.**, Ajdovščina (št. zaposlenih 1382)

- **Vegrad d.d.**, Gradbeno industrijsko podjetje, Velenje (št. zaposlenih 1131)
- **Cestno podjetje Maribor d.d.**, Maribor (št. zaposlenih 861)
- **KPL d.d.**, družba za gradnjo in vzdrževanje cest, zelenih površin ter inženiring, Ljubljana (št. zaposlenih 462)
- **SGP Kraški zidar d.d.**, Sežana (št. zaposlenih 460)
- **Cestno podjetje Kranj,d.d.**, Kranj (št. zaposlenih 446)
- **Gradbeno podjetje Grosuplje d.d.**, Grosuplje (št. zaposlenih 301)

(podatki so za leto 2005, vir podatkov: omenjene družbe in lastni izračuni avtorja prispevka Tineta Petriča v Petrič 2007: 19).

Graf 2.2.1: Podjetja v gradbeni panogi po velikosti glede na število zaposlenih v letu 2006



Graf 2.2.1 prikazuje omenjena podjetja razvrščena po velikosti glede na število zaposlenih v leto 2006.

Največje po številu zaposlenih v letu 2006 je bilo gradbeno podjetje **SCT d.d.** Ljubljana, sledijo mu po vrsti **Primorje d.d.**, Ajdovščina, **Vegrad d.d.**, Gradbeno industrijsko podjetje, Velenje, **Cestno podjetje Maribor d.d.**, Maribor, **KPL d.d.**, družba za gradnjo in vzdrževanje cest, zelenih površin ter inženiring, Ljubljana, **SGP Kraški zidar d.d.**, Sežana, **Cestno podjetje Kranj, d.d.**, Kranj in **Gradbeno podjetje Grosuplje d.d.**, Grosuplje.

Čeprav so se razmere v slovenskem gradbeništvu v zadnjih letih izboljšale in so rezultati po ocenah vsako leto boljši, pa se gradbeništvo še vedno srečuje s težavami, ki slabo vplivajo na njegov prihodnji razvoj, navkljub temu, da so podatki za samo količino dela spodbudni, saj bodo po napovedih gradbena podjetja imela dovolj dela še za nadaljnjih deset, dvajset let. Poleg omenjenega dokončanja avtocestnega križa, bo slovensko gradbeništvo zaposleno še s stanovanjsko gradnjo, železniško infrastrukturo, državnimi cestami, energetske objekti, poslovnimi in drugimi stavbami.

2.3 TEKMOVALNOST POSLOVNEGA OKOLJA V GRADBENIŠTVU IN PRILAGOJENOST PODJETIJ NANJ

Izhajam iz domneve, da se je kooperativna oz. dogovorna narava gradbeništvu v nekdanji Jugoslaviji, kjer je eno podjetje pokrivalo en teritorij in je bilo vse lepo porazdeljeno, po osamosvojitvi, ekonomskem lastninjenju in prestrukturiranju podjetij, spremenila v tekmovalno naravo, v kot že prej omenjeno ostro konkurenčno borbo. Opisala bom nekaj znamenj, ki nakazujejo na to.

Na trgu se pojavlja t.i. *sindrom najnižjega ponudnika*, kar pomeni, da si podjetja konkurirajo tako močno, da zbijajo ceno del pod vsako razumno mejo. Sindrom najnižjega ponudnika se odvija med poslovnimi subjekti znotraj panoge in ne temelji na enakih pogojih poslovanja in enakih možnostih pridobivanja dohodka za vse subjekte, ki se na gradbenem tržišču pojavljajo. Prednost imajo tu predvsem večja podjetja, ki pa se za samo izvedbo projekta največkrat povežejo z malimi, ki na samih razpisih kot nosilci izvedbe del nimajo večjih možnosti.

Tu se pojavlja tudi *plačilna nedisciplina*, ki se začne pri investitorjih, nadaljuje pri glavnih izvajalcih in nenormalno dolgi plačilni roki, ki najbolj prizadenejo male izvajalce, ki največkrat nastopajo v vlogi podizvajalcev v drugi ali tretji vrsti.

Po besedah direktorice Vegrada, Hilde Tovšak, se morajo podjetja, ki delujejo v tej pomembni gospodarski panogi »neprestano prilagajati, iskati nove poti, racionalizirati poslovanje....« (Pavlin 2006: 5).

Ostra konkurenca in neloyalne ponudbe z nerazumljivimi nizkimi cenami pa gradbena podjetja še dodatno izčrpavajo.

Potem je tu še *pomanjkanje samoiniciativnega razvoja oz. samoiniciativnih aktivnosti*, kar je najbolj opazno takrat, ko imajo gradbeniki največ dela in jim zato zanje zmanjkuje časa.

Pri tem ne gre za uvajanje novih tehnologij in načinov dela, saj v to gradbena podjetja sili posel, temveč pomanjkanje predvsem sodelovanja z različnimi inštituti, uvajanje in uporaba novih informacijskih tehnologij, podpora raznim procesom, ugotavljanja učinkovitosti dela z novimi materiali itd.

Gradbena podjetja takšne in drugačne težave rešujejo z reorganizacijo znotraj njih samih, ki naj bi jih pripeljala do večje produktivnosti, večje mobilnosti oz. fleksibilnosti, učinkovitejšemu vodenju, vse skupaj pa se je po besedah vodilnih v Primorju d.d. (ki se je reorganiziralo v skupino Primorje d.d.) pokazalo v »manjših stroških poslovanja in večjemu dobičku« (Pavlin 2006: 5).

2.4 NAČIN POVEZOVANJA PODJETIJ V GRADBENI PANOGI

Čeprav sem v prejšnjem poglavju predstavila oster konkurenčni boj med podjetji, pa se podjetja med seboj tudi povezujejo.

Povezovanje gradbincev je potrebno, saj skupek kapacitet omogoča izvedbo velikih projektov in je konec koncev ta povezava in skupni nastopi pri velikih projektih najboljša »obramba« pred ponudbami tujih konkurenčnih podjetij. V tem skupnem sodelovanju lahko maksimalno izkoristijo vsak svoje posebnosti in skupne zmogljivosti ter zaradi tega lažje dobijo posle v boju s tujci, ki so v ponujanju svojih storitev čedalje bolj aktivni.

Slovenski gradbeni grozd je združenje slovenskih gradbenih podjetij, ki je intenzivno vključeno v razvoj slovenske in evropske gradbene platforme. Leto 2006 je bilo za Slovenski gradbeni grozd prelomno. Ministrstvo za gospodarstvo je prenehalo sofinancirati programe grozdov (doslej je država prispevala nekje 40 odstotkov sredstev), vendar kljub temu nadaljuje nekatere, za celoten sektor pomembne projekte, kot je npr. razvoj gradbenih kvalifikacij ter sodeluje pri evropskem raziskovalnem projektu e-nvision.. Zdaj bo treba financiranje pripravljenih projektov zagotoviti za vsak projekt posebej, pri čemer nastanejo težave, saj podjetja, vključena v Slovenski gradbeni grozd (večinoma gre za mikro podjetja),

razmišljajo premalo dolgoročno in je za njih pomembno le golo preživetje. Zato je prihodnost Slovenskega gradbenega grozda kot takega, zelo vprašljiva in negotova.

Oktober 2008 bo slovenska gradbena tehnološka platforma ustanovila *razvojni sklad gradbenega sektorja*. Razvojni sklad, pobuda, ki je prišla s strani razvoja slovenske gradbene tehnološke platforme in treh strokovnjakov s področja gradbene industrije v Sloveniji, bo predvsem spodbujal konkurenčnost in razvoj podjetij ter krepil njihov nastopa doma, v EU in zunaj nje, omogočil bo večji prenos znanj iz mednarodnih projektov, ki jih financira EU v slovensko poslovno prakso.

»Z razvojnimi skladom gradbenega sektorja želimo vzpodbuditi večja vlaganja gospodarstva v raziskave, razvoj in inovacije, izboljšati izkoristek teh sredstev in maksimirati učinke za gospodarstvo«, dodaja Vladimir Gumilar, sekretar slovenske gradbene tehnološke platforme SGTP in direktor Slovenskega gradbenega grozda – GIZ (Šubic 2007: 14).

3. PREGLED GRADBENIŠTVA EU IN VLOGA SLOVENSKEGA GRADBENEGA TRGA V NJEM

Evropski gradbeni trg je še vedno zmes zelo različnih nacionalnih trgov. Po zadnjih podatkih evropskega raziskovalnega omrežja Euroconstruct je bil obseg opravljenih del evropskega gradbenega sektorja lani vreden 1200 milijard evrov ali 1,3 odstotka več kot leto poprej. Rast pa je bila manjša kot leto pred tem; leta 2004 je bila vrednost opravljenih del 2,2 odstotka večja kakor leta 2003 (Evropsko raziskovalno združenje Euroconstruct v Urbanija 2006: 14).

Napoved evropske gospodarske rasti je višja kot napoved rasti gradbenega sektorja. Ta bo v obdobju 2006-2008 približno 1,5 do dvoidstotna.

Pomemben je podatek, da v zadnjih letih v rasti gradbeništva vodijo države Srednje in Vzhodne Evrope, medtem ko sta Nemčija in Italija državi z najnižjo pričakovano rastjo gradbeništva (Evropsko raziskovalno združenje Euroconstruct v Urbanija 2006: 14).

3.1 PREGLED PO NEKATERIH DRŽAVAH EU

3.1.1 NEMČIJA

Nemčija je največji evropski gradbeni trg. Gradbeništvo je tu v krizi že 12 let, kljub temu pa prispeva k BDP države deset odstotkov. Leta 1993 je bilo na vrhuncu gradbenega razcveta v panogi zaposlenih 1,4 milijona ljudi. Pet let kasneje se je to število prepolovilo na 720.000 zaposlenih.

Pozitivno spodbudo je nemška gradbena panoga dobila le z milijardnimi naložbami v nogometne stadione, prizorišča lanskega svetovnega prvenstva v nogometu. Brez teh naložb bi bilo nazadovanje v panogi še bolj dramatično.

3.1.2 AVSTRIJA

V prihodnjih letih je tu zaradi povečanega priseljevanja mogoče pričakovati večje povpraševanje po stanovanjih, kar bo posledično spodbudilo naložbe v stanovanjsko gradnjo (v prihodnjih dveh letih je tu moč pričakovati povečano rast za 1,5 odstotka na leto.) Poleg tega je v Avstriji moč zaznati povečanje potreb po hitrem razvoju prometne in komunikacijske infrastrukture zaradi širitve EU ter železniški promet (prednostni projekt je posodobitev proge Dunaj – Bratislava in gradnja osrednje dunajske železniške postaje »Europa Mitte«).

3.1.3 ŠVEDSKA

Deset odstotna rast je bila dosežena na področju gradnje poslovnih stavb in poslopij namenjenih izobraževanju, zdravstvu in trgovini.

Na splošno je na zahodu stanovanjska gradnja v zadnjih letih v povprečju nekoliko nazadovala (primer sta Portugalska, Nemčija, najmanj pa je v tem pogledu nazadovala Irska in že prej omenjena Švedska), zrasla pa je v vzhodni Evropi in pričakovati je, da bo naraščala še naprej (z izjemo Slovaške, ki ji strokovnjaki v tem pogledu ne napovedujejo rasti).

3.1.4 SLOVENIJA

Po besedah Boruta Gržiniča iz GZS je pri nas zaznati »izrazit padec pri gradbeno inženirskih delih, na stavbah pa se pozitivna rast nadaljuje« (Pavlin 2006: 10). Sprejet je bil zelo obetaven program del na avtocestnem programu, začela so se dela na energetskega programu, upanje je tudi, da se bodo začela obnova železniškega omrežja, pomembna so tudi dela na ekoloških projektih.

Če pogledamo naložbe v omenjenih evropskih deželah in jih primerjamo s Slovenijo vidimo, da se pri nas predvsem vlaga v avtocestne povezave, kar je razumljivo, saj se v tem pogledu pred osamosvojitvijo nismo kaj prida razvijali. Če drugod prednjačijo naložbe v stanovanjske in druge objekte pa se pri nas zatika že pri birokraciji in ostalih postopkih za pridobitev dovoljenja za gradnjo tako, da je nazadovanje na tem področju precej razumljivo.

Po podatkih Statističnega urada Slovenije (Statistični letopis za leto 2006) je slovensko gradbeništvo v tujini, v obdobju med letoma 2000 in 2004, opravilo za 21720 milijonov SIT dela, od tega za 9069 milijonov SIT na stavbnih objektih in za 12650 milijonov SIT na inženirskih objektih.

Na trgih EU je slovensko gradbeništvo opravilo za 3674 milijonov SIT del (kar je 16,9 odstotka vseh opravljenih del v tujini), v drugih evropskih državah za 14315 milijonov SIT del (65,9 odstotka vseh opravljenih del v tujini) in v ostalih državah sveta za 3730 milijonov SIT del (kar predstavlja 17,2 odstotka vseh opravljenih del v tujini).

Tabela 3.1.4.1: Vrednost opravljenih del v tujini v obdobju 2000–2004

LETO	SKUPNA VREDNOST OPRAVLJENIH DEL(mio SIT)	STAVBE	INŽENIRSKI OBJEKTI
2000	11779	9012	2767
2001	11101	7001	4100
2002	21586	10445	11141
2003	24266	12109	12156
2004	26797	16390	10407
SKUPAJ	21720	9069	12650
EU 25	3674	2230	1444
DRUGE EVROPSKE DRŽAVE	14315	6219	8096
DRUGE DRŽAVE	3730	620	3110

Vir: Statistični letopis za leto 2006.

Iz tabele 3.1.4.1 lahko sklepam, da slovenska gradbena podjetja največ delajo v evropskih državah, ki niso članice Evropskega združenja (Rusija, območje bivše Jugoslavije, Romunija itd.), medtem ko je delež vrednosti opravljenih gradbenih del znotraj držav EU izredno majhen.

Slovenska gradbena podjetja so v tujini v letu 2006 opravila za slabih 100 milijonov evrov poslov, kar je sedem odstotkov več kot leto pred tem. Vrednost gradbenih del, ki so jih slovenski gradbinci opravili v tujini v letu 2006 se je na področju stavb v primerjavi z letom 2005 povečala skoraj za 72 odstotkov, medtem ko se je vrednost opravljenih del na področju inženirskih gradenj zmanjšala skoraj za 39 odstotkov (glej Tomažič 2007: 19). Za gradbeno panogo je doma dovolj dela, zato po besedah B.Gržiniča »večjega pohoda slovenskih gradbenih podjetij na tuje trge ni opaziti in čeprav nenehno spremljajo, kaj se dogaja čez mejo, ne gredo tja delat pod neugodnimi pogoji« (Šalamun 2007: 25).

4. SLOVENSKI GRADBENI SEKTOR V ŠTEVILKAH

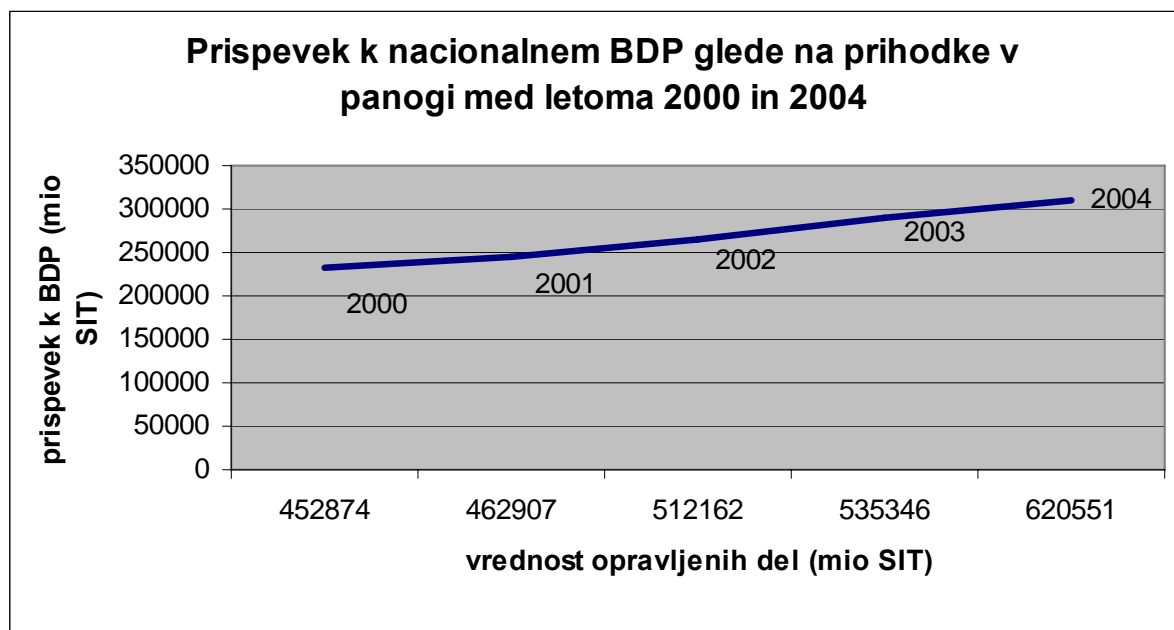
4.1 PRISPEVEK SLOVENSKE GRADBENE PANOGE K NACIONALNEM BDP V OBDOBJU 2000–2004

Sam prispevek gradbene industrije k nacionalnemu BDP ni največji, vendarle pa je znotraj industrijskih dejavnosti še vedno med večjimi. Če primerjamo sam obseg del oz. samo vrednost opravljenih del v gradbeništvu s številom aktivnih podjetij v gradbeni panogi, lahko vidimo, da je dela doma za vse dovolj in je ob takšnem obsegu dela kot je zdaj, prostora še za kakšno gradbeno podjetje, tudi zato, ker kakšnega precejšnega navala tujih tekmecev, ki so se ga po vstopu Slovenije v EU vsi po malem bali, ni videti

Po podatkih Statističnega urada Slovenije, je gradbeništvu leta 2000 k celotnemu letnemu BDP (ki je takrat znašal 4036 mrd SIT in je skupek industrijskih dejavnosti, trgovine, gostinskih dejavnosti, prometa, finančnega posredništva, poslovanja z nepremičninami, najem in poslovne storitve, dejavnosti javne uprave in obrambe, obveznega socialnega zavarovanja, izobraževanja, zdravstva in socialnega varstva ter drugih javnih, skupnih in osebnih storitvenih dejavnosti) prispevalo približno 6 odstotni delež, kar je preračunano v tolarje približno 215 mrd SIT (celotna slovenska industrija je leta 2000 k BDP prispevala okoli 40,7 odstotka od tega je kmetijska, lovska in gozdarska panoga prispevala 3,2 odstotka, rudarstvo 1 odstotek, predelovalne dejavnosti 27,2 odstotka ter oskrba z električnim plinom in vodo 3,2 odstotka).

Če pogledamo investicije v osnovna sredstva v letu 2000, razberemo, da se je v gradbene objekte vložilo 43,9 odstotka, od tega 15,7 odstotka v stanovanjske zgradbe in 28,2 odstotka v ostale zgradbe in objekte. Investicije v premičnine gradbene industrije so zajemale 51,3 odstotka celotnih investicij od tega je bilo 14,1 odstotka vloženih v transportno opremo, v stroje in drugo opremo pa 37,2 odstotka sredstev (glej Slovenija v številkah 2001: 58).

Graf 4.1.1: Prispevek gradbene panoge k nacionalnem BDP v obdobju 2000–2004



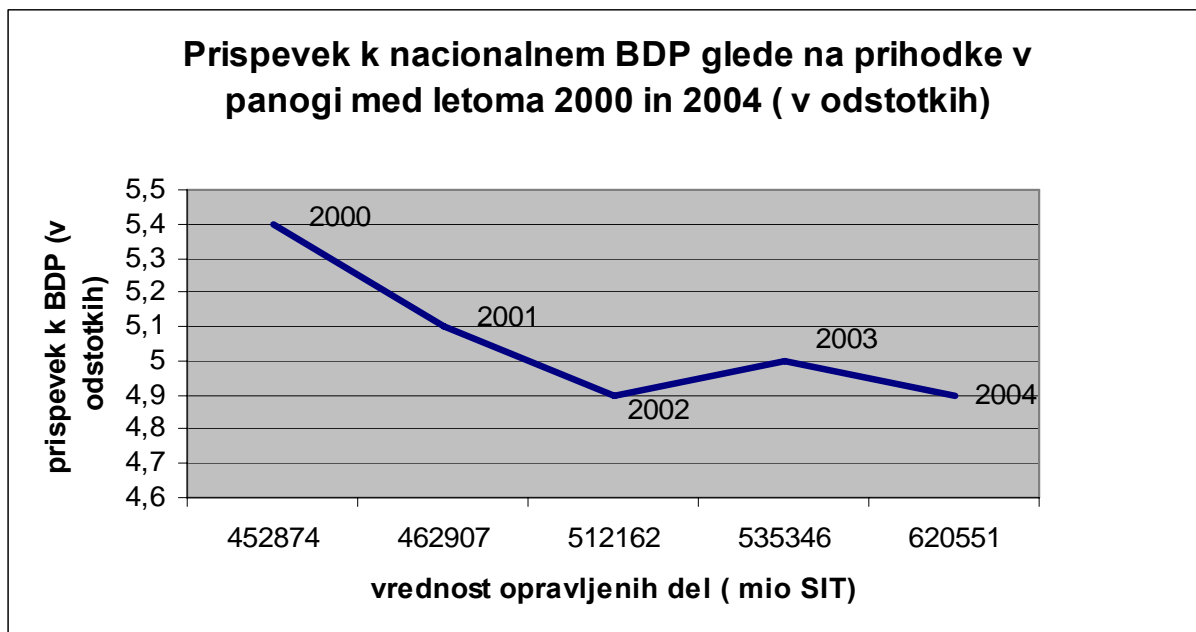
Graf 4.1.1 prikazuje prispevek gradbene panoge k nacionalnem BDP v obdobju 2000–2004, ki je sicer naraščal, vendar glede na precejšnji porast vrednosti opravljenih del v istem obdobju, za skoraj zanemarljive vrednosti. Leta 2000 je bila vrednost opravljenih del 452874 mio SIT od tega je prispevek panoge v nacionalni BDP znašal 233104 mio SIT, leta 2001 je bila vrednost opravljenih del 462904 mio SIT od tega prispevek k BDP 243891 mio SIT, leta 2002 je vrednost opravljenih del znašala 512162 SIT, prispevek k BDP za isto leto 264710 SIT, v letu 2003 je vrednost opravljenih del narasla na 535346 mio SIT, prispevek k BDP se je povečal na 290297 mio SIT, leta 2004 je vrednost opravljenih del znašala 620551 mio SIT od tega je šlo v BDP prispevek 308827 mio SIT.

Graf 4.1.2 prikazuje zgoraj opisano stanje, vendar so višine prispevka gradbene panoge v obdobju 2000–2004 izražene v odstotkih. Graf prikazuje kolikšen delež vrednosti opravljenih vseh del v gradbeništvu predstavlja znesek prispevka panoge k nacionalnem BDP.

Vrednosti opravljenih del ostanejo enaka, vrednost prispevka k BDP pa je izražena v odstotkih. Krivulji grafa 4.1.1 in grafa 4.1.2 se medsebojno razlikujeta, saj ne glede na to, da so absolutni zneski vrednosti prispevka k BDP naraščali, deleži, ki predstavljajo to vrednost glede na celotno vrednost opravljenih del v gradbeništvu v obdobju 2000–2002 strmo padajo, leta 2003 se ta delež zopet rahlo dvigne, nato pa leta 2004 zopet upade. Sklepam torej, da se

deleži vrednosti prispevka v BDP intenzivneje spreminjajo (naraščajo in padajo) kot absolutne vrednosti prispevka k BDP, ki v danem obdobju več čas rahlo naraščajo.

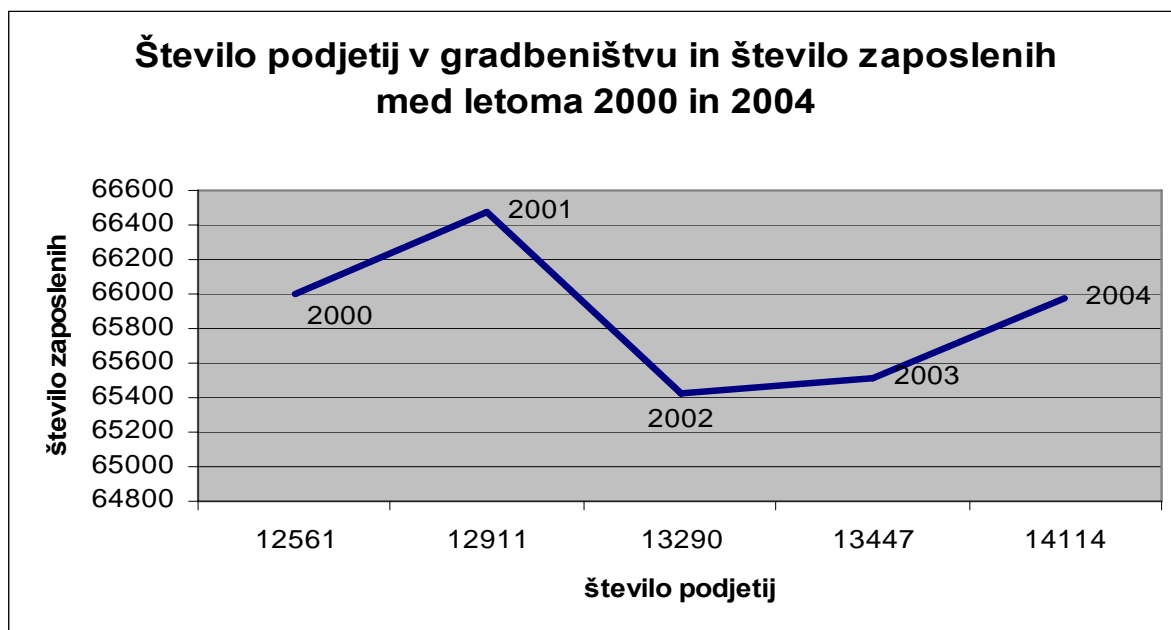
Graf 4.1.2: Prispevek gradbene panoge k nacionalnem BDP glede na celotno vrednost opravljenih del v obdobju 2000-2004 (v odstotkih)



4.2 ZAPOSLENI IN PODJETJA V GRADBENI PANOGI V OBDOBJU 2000–2004

Leta 2000 je bilo delovno aktivnih 894 tisoč prebivalcev Slovenije, od tega jih je bilo največ zaposlenih v predelovalnih dejavnostih (269 tisoč), v gradbeništvu pa je bilo takrat zaposlenih 48 tisoč ljudi s povprečno mesečno plačo 159.541 tisoč SIT. Najvišjo povprečno mesečno plačo v Sloveniji so imeli zaposleni v storitvenih dejavnostih (okoli 245.579 tisoč SIT).

Graf 4.2.1: Število podjetij v gradbeni panogi in število zaposlenih v obdobju 2000–2004



Graf 4.2.1 prikazuje nestabilnost ustanavljanja in zapiranja podjetij ter hkrati s tem naraščanje in upadanje števila zaposlenih v gradbeni panogi v obdobju med 2000 in 2004.

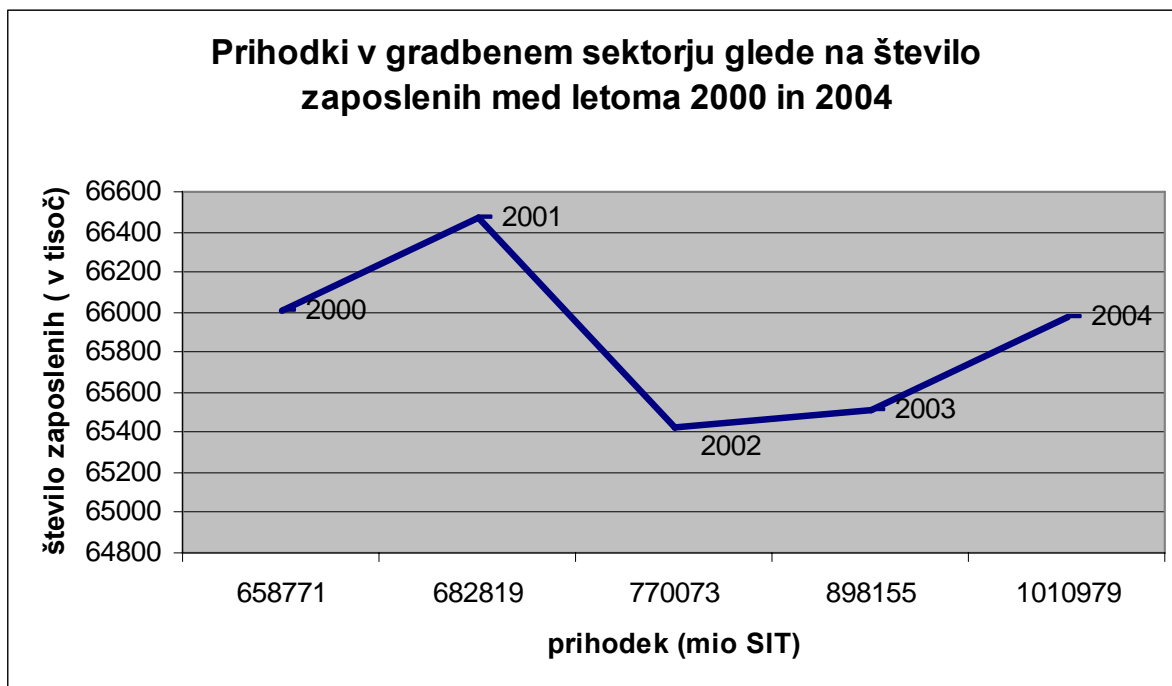
Razvidno je, da je število podjetij v vsem tem času konstantno naraščalo, največje število novo nastalih podjetij je nastalo med letoma 2003 in 2004, število zaposlenih pa je ne glede na večanje števila podjetij nihalo.

Največji padec zaposlenosti beležimo med letoma 2001 in 2002, ko se je število zmanjšalo za okoli 1000 zaposlenih, stanje se je kasneje umirilo, zaposlenost se je rahlo povečala, med letoma 2003 in 2004 pa je zaposlenost najhitreje naraščala.

Število zaposlenih v preučevanem obdobju doseže vrh leta 2001, po tem letu se zgodi tudi največji padec števila zaposlenih, minimum doseže v letu 2002.

Sklepam lahko, da je v gradbeništvu vedno dovolj možnosti za delo in ugodna klima za ustanavljanje novih podjetij, ne glede na pozitiven trend v ustanavljanju novih podjetij, pa se kaže pomanjkanje delavcev, ki bi to delo opravljali. Zato je gradbena panoga še danes ena izmed najbolj zaposljivih panog v slovenski industriji.

Graf 4.2.2: Prihodki (mio SIT) in število zaposlenih v gradbenem sektorju v obdobju 2000–2004



Graf 4.2.2 lahko razumemo kot posledico oz. nadaljevanje grafa 4.2.1.

Prihodek v gradbenem sektorju se je v obdobju 2000–2004 konstantno zviševal, zaposlenost pa je v ta istem obdobju močno nihala. Največji padec zaposlenosti je moč opaziti med letoma 2001 in 2002, prihodek v gradbeni panogi pa se je ne glede na to, še vedno zvišal za 87254 SIT. Po letu 2002 se stanje umiri, največji porast prihodka pa se zgodi med letoma 2003 in 2004 (prihodek se poveča za 112824 mio SIT), ko je porast zaposlenosti primerljiva z porastom zaposlenosti med letoma 2000 in 2001 (čeprav je prihodek večji od prihodka med letoma 2000 in 2001).

Med letoma 2000 in 2001 je prihajalo do velikih sprememb v sami strukturi podjetij na gradbenem trgu. To je bilo obdobje velikih reorganizacij v podjetjih, podjetja so se združevala, nastajala so nova, manjša, zaposlenost pa je upadala. V tem obdobju je prišlo do velikih sprememb tudi na trgu dela v gradbeni panogi. Zaradi sprememb, ki so se dogajale na trgu, se je bila delovna sila takrat primorana začeti obnašati bolj fleksibilno, prišlo je do prekvalificiranja kadra znotraj samih organizacij, naraščale so potrebe po višje in visoko izobraženem kadru, ki ga primanjkuje še danes.

To leto je bilo leto sprememb na trgu gradbeništva, obseg dela pa se navzlic spremembam, ki so dogajale znotraj samih podjetij v panogi, ni zmanjševal. Tako lahko razumemo stanje, ki ga prikazuje graf 4.2.2, saj je prihodek tudi v najbolj viharnem obdobju naraščal, iz slike grafa 4.2.1 pa je razvidno, da je naraščalo tudi število podjetij, trg dela pa nastalim spremembam na trgu ni uspel slediti.

5. TRG DELA V SLOVENSKEM GRADBENEM SEKTORJU

5.1 POVPRŠEVANJE IN PONUDBA NA TRGU DELA V GRADBENIŠTVU

Slovenski gradbeni trg dela je **segmentiran** trg dela. Cepljen je na posamezne manjše trge dela, ki se med seboj razlikujejo po posameznih značilnostih ter so tako **direktno** (zakoni, sporazumi, višina kvote, ki jo za zaposlovanje tujcev vsako leto določi država) kot **indirektno** (neformalni pogoji, ki jih postavlja vladajoča politika) regulirani. Na posameznih segmentih trga so se vzpostavile nekatere tržne nepravilnosti (npr. določanje višine osebnega dohodka, trajnost zaposlitve ipd.)

Na ponudbo in povpraševanje na trgu dela vpliva več faktorjev. Na ponudbo dela vplivajo **naravni prirastek prebivalstva** (edini dejavnik, ki deluje dolgoročno in zanesljivo, saj se nanj ne da neposredno vplivati), **migracije prebivalstva**, **izobraževanje**, **nagnjenost k povpraševanju in delovni čas**. Na povpraševanje na trgu dela pa imata največji vpliv dejavnika, kot sta **gospodarska rast in tehnološki razvoj**.

Povpraševanje na gradbenem trgu dela je naraščalo tako v skladu s tehnološkim razvojem gradbeništva kot z večanjem gospodarske rasti.

Po nacionalnih statistikah je leta 1995 gradbeništvo zaposlovalo 57.300 ljudi, leta 1996, 57.600 ljudi, leta 1997, 58.300 ljudi itd. Število zaposlenih se je iz leta v leto povečevalo, gradbena panoga je v letu 2004 zaposlovala 65.700 ljudi, kar je približno 8.000 ljudi več kot leta 1995.

Februarja 2007 je gradbena panoga v Sloveniji zaposlovala 73.000 ljudi.

Gradbena podjetja se v veliki večini soočajo s pomanjkanjem delavcev, kadri so velik problem slovenskega gradbeništva, kar se predvsem kaže na operativni ravni. Kljub precejšnji brezposelnosti, v Sloveniji ni mogoče dobiti delavcev, ki bi bili pripravljene delati v gradbeništvu, mladi pa se tudi zelo neradi odločajo za ta poklic. Po pojasnilih gradbincev, Slovenija na leto ne more zagotoviti niti razreda novih zidarjev, starejši delavci pa se masovno upokojujejo. Tako so gradbene družbe na nek način prisiljene svoj kader iskati tudi izven meja naše države.

Zaradi pomanjkanja kadra je gradbeništvo velik uvoznik delovne sile predvsem iz držav, nastalih na območju nekdanje Jugoslavije, pa tudi iz drugih (Slovaška, Romunija, ipd.) Zaposlovanje teh delavcev omejuje vladna uredba, ki za zdaj ne povzroča resnejših težav.

Vprašanje, ki se zastavlja v takih primerih je, zakaj podjetja ne najemajo delavcev iz držav EU, ki so po svojih pravicah izenačeni z našimi delavci. Borut Gržinič, direktor Združenja za gradbeništvo in IGM odgovarja, da s » prilivom delavcev iz novih držav EU, ki so po svojih pravicah izenačeni z našimi delavci, doslej ni bilo pozitivnih izkušenj. Vsa podjetja raje delajo z delavci iz nekdanje skupne države« (Pavlin 2006: 10).

Tudi Bojan Lap, lastnik malega gradbenega podjetja Gradbeništvo Lap, raje zaposluje delavce iz držav nekdanje Jugoslavije. Pravi, da »delavce zaposli kot sezonske delavce in jim med delom uredi delovna dovoljenja za redno zaposlitev.« Dodaja še, da »pri delavcih iz EU obstaja jezikovna prepreka in je zato potrebno najeti celotno ekipo, ki jo vodi delovodja, da jim potem razloži potek dela – takih načinov dela se lahko poslužujejo le velike firme, ne pa mali delodajalci« (Brezovnik 2006: 12).

S pomanjkanjem delavcev pa se delodajalci v gradbeni panogi ne srečujejo zgolj pri nekvalificiranih delavcih oz. delavcih z nižjo izobrazbo, temveč jih pesti tudi pomanjkanje delavcev z visoko in višje izobrazbo, zato bi bilo nujno potrebno povečati zanimanje slovenske mladine za ta poklic, izboljšati štipendijsko politiko in predvsem spodbuditi študente gradbeništva k dokončanju študija v za to predvidenem roku.

Pri omenjeni težavi se srečamo s pojmom **poklicne kvalifikacije**. Pojem poklicna kvalifikacija povezuje izobraževanje in usposabljanje ter zaposlovanje. »Je istoveten s pojmom **strokovne usposobljenosti**, saj se oba nanašata na usposobljenost, ki izhaja iz dela

kot zaposlitve ter je kombinacija sposobnosti, katerih ravni in vsebine so standardizirane in so se pojavile kot funkcija ponudbe in povpraševanja v sistemu zaposlovanja. Nanaša se na izpolnjevanje zahtev, ki izvirajo iz tehnologije in organizacije dela« (Ivančič v Svetlik in drugi 1996: 37).

Po podatkih Statističnega urada Slovenije je bilo v šolskem letu 2005/06 na študijski program gradbeništva vpisanih 496 študentov, od tega jih je bilo redno vpisanih 142 in izredno vpisanih 354. V prvi letnik je jih bilo vpisanih skupno 295 (96 redno) in v drugi letnik 201 (46 redno), kar kaže na velik osip že na prehodu iz prvega v drugi letnik (Statistični letopis za leto 2006). V višjih letnikih se ta osip samo še nadaljuje. Glavne razloge za to je moč iskati v sami zahtevnosti študija, nemotiviranosti večine študentov, ki se v svoji prihodnosti ne vidijo kot bodoči slovenski gradbeni inženirji, slabi študentski politiki, ki jo rešujejo večja slovenska gradbena podjetja s podeljevanjem štipendij itd.

Dejstvo je, da je priliv diplomantov gradbeništva na trg dela vsako leto manjši zaradi že zgoraj naštetih vzrokov in tako posledično vsako leto bolj primanjkuje visoko izobraženega kadra. Verjetno bi tu morala stopiti skupaj gospodarstvo in pa univerza sama, saj bi le na ta način lahko uskladili večji priliv visoko izobraženega kadra na trg dela in hkrati zadovoljili potrebe delodajalcev po le-tem.

5.2 TEŽAVE NA TRGU DELA V GRADBENIŠTVU

5.2.1 ZAPOSLOVANJE TUJCEV

Pomanjkanje nizko oz. nekvalificiranih delavcev s slovenskim državljanstvom predstavlja resen problem na trgu dela v gradbeništvu. Ti večinoma delo, kot so delavec na gradbišču in podobna dela, zavrnejo. Zato se delodajalci zatekajo k najemanju tujih delavcev, ki večinoma prihajajo iz bivših jugoslovanskih republik (predvsem tu prednjači Bosna in Hercegovina), leta 2006 je bilo teh kar 90 odstotkov izmed vseh tujih delavcev na trgu dela v gradbeništvu, ter Slovaške, Ukrajine, Romunije itd.

Ko govorimo o močnih prilivih tuje delovne sile na slovenski trg gradbeništva, se še vedno srečujemo s pojavom *dela in zaposlovanja na črno*.

Za **delo na črno** se šteje opravljanje kakršnekoli dejavnosti, ki jo opravlja pravna oseba ali zasebnik in je nima vpisane v sodni register ali če nima z zakonom predpisanih listin o izpopolnjevanju pogojev za opravljanje registrirane dejavnosti oziroma priglašene pri pristojnem organu, kot tudi če pravna oseba ali zasebnik opravlja dejavnost kljub začasni prepovedi opravljanja dejavnosti (glej Zakrajšek 2002a: 50).

Za **zaposlovanje na črno** pa zakon šteje vsakršno omogočanje dela delavcev (domačih in tujih) s strani delodajalcev, ki je v nasprotju z delovno pravno zakonodajo ali v nasprotju z zakonsko ureditvijo zaposlovanja tujih oseb in tudi, če delavca niso prijavili na Zavodu za zdravstveno zavarovanje ter na Zavodu za pokojninsko in invalidsko zavarovanje (glej Zakrajšek 2002b: 50).

Zaposlovanje na črno je pogosta praksa zlasti v manjših gradbenih podjetjih, ki niso redno izpostavljena nadzoru in zato nemalokrat kršijo zakonska določila, ki urejajo to področje in določila v zvezi z varstvom pri delu. Ker je delo gradbenika v Sloveniji še vedno premalo cenjeno in je težko dobiti slovenskega delavca, ki bi to delo opravljal, se podjetja zatečejo k najemanju tujih delavcev, za katere pa veljajo dokaj natančni pogoji in določila o zaposlovanju.

Zakonito zaposlovanje delavca s tujim potnim listom poteka po točno določenih predpisih, ki ga pri nas urejajo Zakon o zaposlovanju in delu tujcev, Zakon o tujcih, Pravilnik o postopkih in dokazilih za odločanje o izdaji dovoljenj ter o obliki in vsebini posamezne vrste delovnega dovoljenja, Pravilnik o postopku prijave in objave prostega delovnega mesta ter načinu sporočanja podatkov Zavodu Republike Slovenije za zaposlovanje, Pravilnik o postopku prijave in odjave dela tujcev itd.

Prav tako obstajajo določene omejitve števila tujcev na trgu dela, ki ga uravnava Zakon o zaposlovanju in delu tujcev, ki je uveljavil **kvotni sistem** urejanja zaposlovanja, kar pomeni, da se določena kvota delovnih dovoljenj določa letno, in sicer v skladu z migracijsko politiko in ob upoštevanju razmer na trgu dela. Za letno kvoto je nekako določeno, da ne sme

presegati 5% aktivnega prebivalstva, vendar bo dejansko število tujih delavcev vedno večje, saj v to kvoto niso všteti tuji delavci, ki imajo posebne vrste delovnih dovoljenj (glej Četojević 2003: 16–22).

Republika Slovenija je prvič določila kvoto z uredbo leta 2004, ko smo postali polnopravna članica Evropske unije. Razlog za uvedbo kvotnega sistema pa je bil tudi, da je s 1. majem 2004 pričelo veljati prosto gibanje delavcev med novimi državami članicami in prost pretok storitev med vsemi članicami EU, z izjemo Republike Avstrije in Zvezne Republike Nemčije.

Po podatkih Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve je bilo v letu 2006 za državljane »tretjih« držav na voljo 17.350 delovnih dovoljenj. Številka je za 650 dovoljenj višja kot v letu 2005 in je bila določena na podlagi izkoriščenosti lanske kvote in ob upoštevanju trenutnega stanja in zakonskih določb, ki so se spremenile in vplivajo na višino kvote. » V kvoti 17.350 dovoljenj je tako kot do sedaj predvidena tudi rezerva v višini 1.000 delovnih dovoljenj« (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve).

Cilji uredbe o določitvi kvote delovnih dovoljenj so:

- Na trgu dela **zagotavljati kadre, ki jih na domačem trgu dela primanjkuje** ali gre za poklice, za katere v Sloveniji ni ustreznega izobraževanja
- Z možnostjo pridobitve delovnih dovoljenj brez kontrole trga **spodbujati zaposlovanje tujih strokovnjakov** in s tem večati kritično maso ustvarjalnih kadrov, kot je predvideno tudi z ukrepi Vlade RS in v Okviru gospodarskih in socialnih reform,
- S kvoto za posamezne vrste delovnih dovoljenj **usmerjati politiko na področju delovnih migracij v Sloveniji in nadzorovati vstopanje tujih delavcev** na slovenski trg dela.

Na trg dela v gradbeni panogi se predvsem navezujeta prvi in tretji cilj uredbe, saj primanjkuje ustrezno izobraženih delavcev tako nižje kot višje in visoko kvalificiranih, ob praznih srednjih gradbenih šolah po Sloveniji pa v prihodnje tudi ni moč pričakovati priliva omenjenih domačih delavcev (kar je seveda posredno povezano tudi z ustreznostjo izobraževanja oz. s samo kvaliteto izobraževanja v šolah, kjer močno primanjkuje učencev).

Glede na močan pritok tujih delavcev iz držav izven EU na slovenski gradbeni trg dela, je potreben tudi nadzor nad vstopanjem in zaposlovanjem tujih delavcev, saj se ob neustreznem

nadzoru marsikje zgodi, da se večino delavcev zaposli na črno. Tako ali tako so življenjske razmere nižje kvalificiranih delavcev včasih precej klavrne in mnogokrat neustrezne, z delovnim dovoljenjem pa se jih vsaj minimalno zdravstveno in socialno zavaruje.

5.2.2 IZOBRAŽEVANJE BODOČIH DELAVCEV

V slovenskem izobraževalnem sistemu obstajata dva tipa izobraževalnih instituciji, ki izobražujeta bodoče delavce v gradbeni panogi, in sicer sta to srednje gradbene šole (dijaki šole so po končanem štiri letnem izobraževanju gradbeni tehniki oz. gradbene tehtnice, zaposljivi kot gradbeni kalkulantje, projektantje itd) ter Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo v Ljubljani in Mariboru s svojim štiriletnim univerzitetnim in visokošolskim programom.

Izobraževanje delavcev s srednješolsko izobrazbo

Srednja gradbena, geodetska in ekonomska šola v Ljubljani, kar se tiče oddelkov, kjer se izobražujejo bodoči gradbeni tehniki in tehtnice, sameva. Poklic gradbenega tehnika pri nas za mlade ni zanimiv. Bojan Lap, lastnik podjetja Gradbeništva Lap razloge v veliki meri pripisuje »napačnemu šolskemu izobraževanju, ker ni bilo dovolj poklicne prakse« (Brezovnik 2006: 12).

Ravnateljica Srednje gradbene šole Maribor, Alenka Ambrož Jurgec pa dodaja, da »so kadrovske razmere v slovenskem gradbeništvu odraz splošnega stanja v družbi, kjer mlade najbolj zanimajo gimnazije, precej manj tehnične šole, še manj pa poklicne« (Jereb 2007: 27).

Za neprivlačnost določenih poklicev lahko rahlo okrivimo tudi medije, ki morda nevede postavljajo določene standarde, norme in vrednote ter s tem postavljajo mladim določene visoke zahteve.

Izobraževanje visoko in višje izobraženih delavcev

Kot že omenjeno, je v gradbeni industriji prisotno povpraševanje tudi po višje in visoko izobraženem kadru, zato se bom v tem delu posvetila delu ljubljanske Fakultete za gradbeništvo in geodezijo in njenemu (ne)uspehu pri »produkciji« univerzitetnih diplomiranih gradbenih inženirjev.

Univerzitetnih diplomiranih gradbenih inženirjev primanjkuje, čeprav gradbeni trg v Sloveniji niti ni tako velik in obsega nekaj deset večjih podjetij. Posla je vedno več, čeprav se ta finančni dobiček ne izraža nujno v visokih plačah v gradbenem sektorju.

Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo izvaja:

3 univerzitetne programe:

- Gradbeništvo
- Vodarstvo in komunalno inženirstvo
- Geodezija

2 visokošolska programa:

- Gradbeništvo
- Geodezija

4 podpilomske študijske programe:

- Gradbeništvo
- Geodezija
- Interdisciplinarni podiplomski študij prostorskega in urbanističnega planiranja
- Mednarodni podiplomski študij gradbene informatike

Pregled vpisanih študentov po posameznih programih in letnikih za šolsko leto **2004/2005** je razviden iz tabele 5.2.2.1:

Tabela 5.2.2.1: Vpis na gradbeništvo v šol. leto 2004/05

Program	1. L	2.L.	3.L.	4.L.	skupaj	absolventi	vsi
UN Gradbeništvo	208	116	96	68	488	126	614
UN VKI*	101	47	32	47	227	55	282
UN Geodezija	62	46	43	36	187	66	253
SKUPAJ	371	209	171	151	902	247	1149
Program	1.L.	2.L.	3.L.		skupaj	absolventi	vsi
VS Gradbeništvo	142	68	50		260	35	295
VS Geodezija	55	59	31		145	38	183
SKUPAJ	197	127	81		405	73	478
2004/2005	568	336	252	151	1307	320	1627

*Vodarstvo in komunalno inženirstvo

Vir: Poslovno poročilo UL FGK za leto 2005 (2005: 21).

Pregled vpisanih študentov po posameznih programih in letnikih na začetku leta **2005/06** je razviden iz tabele 5.2.2.2:

Tabela 5.2.2.2: Vpis na gradbeništvo v šol. letu 2005/06

Program	1. L	2.L.	3.L.	4.L.	skupaj	absolventi	vsi
UN Gradbeništvo	212	125	91	76	504	117	621
UN VKI*	88	65	34	34	221	81	302
UN Geodezija	60	36	46	42	184	66	250
SKUPAJ	360	226	171	152	909	264	1173
Program	1.L.	2.L.	3.L.		skupaj	absolventi	vsi
VS Gradbeništvo	150	52	51		253	46	299
VS Geodezija	70	35	43		148	40	188
SKUPAJ	220	87	94		401	86	487
2005/2006	580	313	265	152	1310	350	1660

*Vodarstvo in komunalno inženirstvo

Vir: Poslovno poročilo UL FGG za leto 2005 (2005: 25).

Ob primerjavi tabele 5.2.2.1 in tabele 5.2.2.2 ugotovimo, da se je vpis na vse tri univerzitetne programe zmanjševal, se pa nekako zmanjšuje osip pri napredovanju v višji letnik na univerzitetnih programih. Še vedno pa je bilo v šolskem letu 2005/2006 vpisanih na univerzitetni študij skupno več študentov kot leto poprej, kar verjetno nakazuje na problem dolžine študija na Fakulteti za gradbeništvo in geodezijo (v nadaljevanju: FGG) oz. t.i. »vlečenje statusa«.

Če se je vpis na univerzitetne programe zmanjšal, pa se je v enem letu vpis na visokošolske strokovne programe povečal, kar je moč opaziti tudi iz obeh gornjih tabel. V šol. letu 2005/2006 je bilo na visokošolske programe vpisanih kar 33 študentov več kot leto poprej.

Verjetno je eden izmed razlogov za povečanje vpisa tudi nov sistem prehodov v višje letnike, ki temelji na pridobljenih kreditnih točkah in ne več na številu opravljenih določenih izpitov, ter delo s študenti v manjših skupinah (primer visokošolski študija geodezije).

Na FGG je po podatkih njihovega Poslovnega poročila za leto 2005 diplomiralo **181 študentov**. Število diplom na posameznih programih in povprečno trajanje študija na teh programih je razvidno iz tabele 5.2.2.3.

Tabela 5.2.2.3 :Število diplom leta 2005 in trajanje študija na FGG

Program	Število diplom	Povprečno trajanje študija (let)
UN Gradbeništvo	73	9,25
UN VKI*	36	7,16
UN Geodezija	26	6,33
UN Diplome	135	7,58
VS Gradbeništvo	23	7,42
VS Geodezija	23	6,92
VS Diplome	46	7,17
VSE DIPLOME	181	7,38

*Vodarstvo in komunalno inženirstvo

Vir: Poslovno poročilo UL FGG za leto 2005 (2005: 28).

Kot razberemo iz tabele 5.2.2.3 se povprečno trajanje študija na FGG giblje nekje med sedmimi leti ter sedmimi leti in pol. Najdlje študirajo študenti univerzitetnega programa gradbeništvo (kar slabih 9 let), najhitreje doštudirajo študentje univerzitetnega programa vodarstva in komunalnega inženiringa.

Po podatkih iz tabele 5.2.2.3 je v 7,58 letih na univerzitetnih programih diplomiralo 135 študentov in v 7,17 letih 46 študentov na visokošolskih programih.

Zaposljivost diplomantov je bila v letu 2005 po podatkih FGG dobra, saj je bilo povpraševanje po kadrih njenih študijskih programov v porastu, kar dokazujejo tudi številne kadrovske štipendije, ki jih prejemajo študentje FGG in naglo naraščanje absolventov v zadnjih letih, ki najdejo zaposlitev tudi brez dokončane diplome (kar s formalnega vidika seveda ni sprejemljivo).

Diplomanti študijskega programa gradbeništva so usposobljeni za:

- * opravljanje in izvajanje projektiranje gradbenih objektov in dimenzioniranje gradbenih elementov, organizacijo in izvedbo gradbenih del,
- * organizacijo in izvajanje del pri proizvodnji gradbenih proizvodov,
- * izvajanje del v gradbenih laboratorijih,
- * sodelovanje pri prostorskem načrtovanju,
- * opravljanje posameznih nalog pri gradbenem poslovanju.

Glede na pridobljena znanja in veščine pa se diplomanti lahko zaposlujejo:

- * v gradbenih izvajalskih podjetjih,
- * v projektnih birojih,
- * v investicijskih podjetjih in podjetjih za inženiring,
- * v infrastrukturnih podjetjih,
- * v gradbenih laboratorijih,
- * v službah za prostorsko načrtovanje,
- * v podjetjih za promet z nepremičninami,
- * v upravnih službah države in občin,
- * v službah za marketing (prodaja storitev in blaga),
- * v državnih službah in agencijah,
- * v izobraževanju (srednje strokovne šole, visoke šole) in
- * kot menedžerji in člani nadzornih svetov v podjetjih.

Pot od vpisa na FGG pa vse do diplome je tako na štiriletnih univerzitetnih kot na triletnih visokošolski programih v povprečju dolga. Glede na povpraševanje po visoko izobraženem kadru na trgu dela v gradbeni panogi, celo predolga. Iz poročila, ki ga vsako leto pripravi FGG je moč sklepati, da tako število študentov vpisanih na njene programe kot tudi število diplomantov, upada. Večina študentov na FGG izkoristi pravico enkratnega ponavljanja

letnika, precejšen odstotek študentov pa leto ali dve med vpisom in dokončanjem študija tudi pavzira.

Vse te ugotovitve botrujejo k sklepanju, da so študiji na FGG zahtevni, a glede na to, da je FGG ena izmed dveh fakultet s področja gradbeništva in edina fakulteta za področje geodezije in področje vodarstva in komunalnega inženirstva v Sloveniji ter da pomembno in neposredno vpliva na kadrovsko strukturo zaposlenih v gospodarstvu, državnih organih in lokalnih skupnostih na vseh treh omenjenih področjih, je zahtevnost študija zahtevana in zaželjena.

6. ILUSTRACIJA GRADBENE PROBLEMATIKE: INTERVJU Z AKTERJEMA

Glede na vso dosedanjo obravnavano problematiko, sem se odločila narediti dva krajša intervjuja. Prvi intervjuvanec je **univerzitetni diplomirani gradbeni inženir**, zaposlen v gradbenem podjetju kot vodja projekta, drugi je **bodoči univerzitetni diplomirani gradbeni inženir (trenutno še študent)**, ki bo čez določen čas vstopil na trg dela v gradbeni panogi in ima že nekaj izkušenj z delom v gradbeništvu kot delovodja na gradbišču.

Z intervjujem bi rada dokazala domneve, da:

- je nizek priliv diplomantov gradbeništva na trg dela tudi zaradi slabe izobraževalne politike,
- je možnost zaposlitve visoko izobraženega kadra v gradbeništvu zelo dobra,
- gradbeništvo glede na samo vrednost opravljenih del malo prispeva k nacionalnem bruto družbenemu proizvodu (BDP)– dodana vrednost v gradbeništvu je nizka,
- je položaj slovenskih gradbenih podjetij na evropskem trgu gradbeništva slab.

Oba moja intervjuvanca sta v gradbene vode »zaplavala« bolj kot ne po naključju, prvi je od nekdaj vedel, da ga bolj zanimajo tehnične reči, zato je iz strojništva prešel na gradbeništvo in v njem našel zadovoljstvo, svojevrsten izziv in veselje, ki mu ga prinašajo novi projekti, nove konstrukcije in z njimi povezani novi zapleti. Gradbeništvo vidi kot dinamičen poklic, saj je vsak objekt zgrajen in dodelan z drugim namenom in tudi potem, ko je objekt že postavljen in

zgrajen, najde svoje zadoščenje in vidi, da ves trud ni bil zaman. Pravi, da »te stavba vedno preživi«.

Drugi gradbeništvo vidi kot izziv, ki mu je s svojo zahtevnostjo in zapletenostjo postal všeč. Projektov se loteva z veliko mero potrpežljivosti, natančnosti in včasih tudi improvizacije, saj kot mi skozi intervju pritrjujeta oba moja sogovornika, jo je v gradbeništvu veliko.

Tabela 6.1 predstavlja **tri vidike problematike**. Prvi nivo problematike je moje osebno razmišljanje in predstavlja moje teoretično izkustvo in znanje o problematiki v gradbeni panogi, ki sem ga dobila skozi preučevanje. Drugi nivo predstavlja empirično izkustvo s strani delavca, zaposlenega v gradbenem podjetju. Tretji nivo predstavlja izkustvo problematike s strani študenta gradbeništva, delavca, ki šele vstopa na trg dela.

Tabela 6.1: Trije vidiki problematike gradbeništva, izkustveni in teoretični

1. vidik problematike

2. vidik problematike

3. vidik problematike

Moj vidik problematike po teoretičnem izkustvu	Vidik problematike s strani zaposlenega v gradbeni panogi	Vidik problematike s strani študenta, bodočega zaposlenega v gradbeni panogi
Možnosti zaposlitve visoko izobraženega kadra v gradbeništvu so dobre, ta profil delavca je trenutno med najbolj iskanimi.	Povpraševanja po visoko izobraženem kadru je veliko, možnosti za zaposlitve so dobre, razpisnih prostih delovnih mest za ta profil kadra je veliko. Slovenska gradbena podjetja v ta namen podeljujejo štipendije študentom gradbeništva.	V zaposlovanju diplomantov gradbeništva trenutno prevladujejo idealne razmere, podjetja veliko iščejo in zaposlujejo visoko kvalificiran kader.
Izobraževanje bodočih diplomantov na Fakulteti za gradbeništvo je zahtevno, znanje, ki ga podaja Fakulteta je brez prakse	Sam študij gradbeništva je zahteven, študijski programi na Fakulteti so zapleteni in preobsežni, kar povzroča tudi nemotiviranost študentov in	Fakulteta te nauči bolj konkretne, uporabne stvari v gradbeništvu šele v zadnjih dveh letnikih; študij je zahteven, dolg (traja 9

<p>težko uporabljivo, študijska doba je dolga in posledično je priliv diplomantov gradbeništva na trg dela nizek.</p>	<p>dolgo pot do dokončanja študija. Veliko časa med samim študijem gradbeništva za delo preko Študentskih servisov zaradi obilice projektov, ki jih zahteva študijski program, ni. Obstaja velik razkorak med znanjem, ki si ga pridobiš na Fakulteti in med prakso, ki si ji izpostavljen, ko stopiš na gradbišče.</p>	<p>semestrov); študentje ne doživljajo podpore s strani profesorjev, kar ima za posledico nemotiviranost študentov in slabo prehodnost študentov iz letnika v letnik. Nekateri profesorji zavzemajo stališče, da »gradbenik ne more postati vsak«, obstaja samovoljni sistem in pristop določenih profesorjev do študentov.</p>
<p>Srednja gradbena, geodetska in ekonomska šola v Ljubljani je prazna. Težava je v neprivlačnosti poklica gradbeni tehnik, ki je tudi v družbi podcenjen.</p>	<p>Poklicno izobraževanje je v Sloveniji na splošno premalo cenjeno, družbeno je označeno kot manjvredno, čeprav je poklic gradbenika (bodisi tesarja, krovca, polagalca keramike, zidarja itd.), poklic prihodnosti.</p>	<p>Poklic gradbenega tehnika je poklic prihodnosti, možnosti za zaposlitve so dobre, težava nastane pri plačilu, saj so za delo, ki ga opravljajo preslabo plačani.</p>
<p>V gradbeništvu je predvsem pri nizko in ne kvalificiranih delavcev močno prisotno zaposlovanje na črno.</p>	<p>Finančno se zaposlovanje na črno delodajalcu bolj splača, še posebej, če se tujega delavca zaposli za določen čas (npr. tri mesece) in se ga potem pošlje nazaj domov. Nad zaposlovanjem na črno je v gradbeništvu še vedno slab nadzor.</p>	<p>Za najete delavce naj bi poskrbelo (jih zdravstveno, pokojninsko in invalidsko zavarovala) posredniško podjetje, ki se ukvarja z najemom teh delavcev za večja podjetja, vendar je od ozaveščenosti posameznega posrednika odvisno ali bo delavca prijavil ali ne oz. ali bo delavec zaposlen na črno ali ne.</p>

<p>Nekvalificiran kader v slovenskem gradbeništvu predstavljajo predvsem tujci, saj Slovencev, ki bi se zanimali za ta poklic ni.</p>	<p>Nekvalificirani delavci opravljajo težaško delo, saj so izpostavljenim vsakršnim vremenskim razmeram. Slovenski delavci se v tem »ne vidijo«. Delavci iz bivše Jugoslavije so pri nas veliko bolj cenjeni kot delavci, ki prihajajo iz Slovaške, Bolgarije, Romunije, ki ne veljajo za najboljše delavce.</p>	<p>Slovenci se tega posla ne lotevajo, ker se ga nočejo in ker je delo »porazno« plačano. Ti delavci so nastanjeni v nemogočih razmerah; največ je v Sloveniji prisotno Bolgarov, Slovakov, Makedoncev, Bosancev. Delavci iz bivše Jugoslavije veljajo za boljše delavce in hitreje učljive delavce, zato jih slovenska gradbena podjetja »najraje« najamejo; Slovence najdeš le kot voznike kamionov ali bageriste;</p>
<p>Plača v gradbenem sektorju ni najvišja, gradbeni delavci vseh profilov so za svoje delo premalo plačani.</p>	<p>Začetna plača v gradbenem sektorju je nizka, kasneje je plača stvar pogajanj in tega kako si kot gradbenik uspešen in si se kot tak sposoben iztržiti.</p>	<p>Začetniki so v gradbenem sektorju slabo plačani, kar je na nek način smešno, glede na to da so univerzitetni gradbeni inženirji zelo iskani. Kasneje v poklicni karieri je osebni dohodek stvar pogovora in pogajanj med delavcem in delodajalcem.</p>
<p>V gradbeni panogi so vrednosti del visoke, vendar dobička ni, prispevek k nacionalnem BDP je nizek glede na vrednosti, ki se »obračajo« v panogi.</p>	<p>Objekti dosegajo visoke vrednosti, investicije v objekte so velike, je pa stvar podjetja kako uspešno spelje projekt oz. kolikšen dobiček je nastal pri gradnji posameznega objekta in temu primeren je tudi doprinos k BDP.</p>	<p>Podjetje gre v gradbeni posel vedno z najnižjimi možnimi stroški; skozi proces gradnje in dela se vseskozi teži k porabi minimalnih stroškov. Dobički v gradbeništvu so, vendar pa se ti dobički izkažejo na dolgi rok, saj</p>

		traja določen čas, da se vložek v večje investicije kot je npr. cestna ali železniška infrastruktura povrne, ker so sami stroški dela, materiala veliki.
Slovenska podjetja so dokaj neaktivna na gradbenih trgih znotraj EU, ti trgi jih niti ne zanimajo, ker na njih ne vidijo svoje priložnosti in jih tako niti ne iščejo. Najbolj intenzivno se gradi v Rusiji, S Afriki, Arabskem svetu in na območju bivše Jugoslavije.	Slovenska gradbena podjetja so bila v preteklosti zaradi dobrih povezav veliko prisotna v Arabskem svetu, Rusiji in na Balkanu. Nekaj se je gradilo tudi na Poljskem, Slovaškem in v Nemčiji ter Avstriji. Prisotnost slovenskih gradbenikov na evropskem trgu lahko prej ali slej z gotovostjo pričakujemo. V kakšnem obsegu in vlogi je težko napovedati, vsaj dokler je doma še zadosti dela za vsa gradbena podjetja.	Slovenska gradbena podjetja ogromno gradijo v Rusiji, dve slovenski gradbeni podjetji sta se s svojimi storitvami že malo prebili na gradbene trge EU, ki pa so za slovenske izvajalce še vedno bolj kot ne zaprti. Težava pri gradnji na tujih trgih se pojavi pri t.i. «klasičnem gradbeništvu», ki je vezano na svoje lastne resurse (asfaltne baze, peskokope itd.)

Pred intervjujem sem pričakovala, da se bodo moja ugotovljena dejstva od ugotovitev obeh udeležencev v intervjuju precej razlikovala. Po končni analizi intervjuja sem ugotovila, da temu niti ni tako. Vsi trije smo imeli precej podoben pogled na samo problematiko, vendarle smo na težave gledale malce drugače, jaz z vidika teoretika, ki se je zgolj teoretično in podatkovno poglobil v obravnavano problematiko, univerzitetni diplomirani gradbeni inženir z vidika zaposlenega v gradbenem sektorju in bodoči univerzitetni diplomirani gradbeni inženir z vidika bodočega zaposlenega v gradbeni industriji. Vsem težavam navkljub pa oba moja intervjuvanca vseeno gradbeništvu še vedno vidita kot določen izziv, ki ima v sebi veliko improvizacije, kar ga dela še bolj privlačnega.

Glede izobraževanja bodočih visoko izobraženih delavcev na trgu dela v gradbeništvu, sem prišla do zaključka, da je samo izobraževanje precej zahtevno, sam študij traja dolgo, osip med letniki je precejšen, študentje so skozi dolgo študijsko dobo precej nemotivirani in posledično je letni priliv diplomantov na trg dela vsako leto precej nizek. Kar vidim kot paradoks, če izpostavim dejstvo, da je povpraševanje po njih na trgu dela v gradbeništvu precejšnje, da delodajalci intenzivno iščejo visoko izobražen kader ter, da so možnosti za zaposlitev takega profila delavca res velike. Tako sem postavila domnevo, **da je nizek priliv diplomantov gradbeništvu posledica slabe izobraževalne politike na tem področju ter, da so možnosti zaposlitve visoko izobraženega kadra v gradbenem sektorju dobre.**

Oba moja intervjuvanca, tako zaposleni delavec kot bodoči zaposleni delavec, sta mi potrdila, da so možnosti za zaposlitev visoko izobraženega kadra dobre, da podjetja oz. delodajalci na trgu dela v gradbeništvu ta trenutek ogromno zaposlujejo, veliko je tudi štipendij, ki jih gradbena podjetja v pričakovanju nove zaposlitve podeljujejo študentom gradbeništvu, tako da z vidika ponudbe dela so razmere na gradbenem trgu trenutno res ugodne. Težave pa nastopijo v samem sistemu izobraževanja. Oba moja sogovornika potrjujeta, da je študij zahteven in naporen, da profesorji, ki poučujejo na fakulteti vlečejo precej samovoljne poteze in so preveč malenkostni in natančni, da študente prej zavirajo kot spodbujajo pri samem študiju ter, da se nekateri med njimi obnašajo po načelu, da »gradbenik ne more biti vsak«. Precej profesorjev izhaja iz akademskih vod, ki nikoli niso imeli pravega stika s prakso, kar še dodatno otežuje razumevanje težav, s katerimi se sooča gradbeništvu v praksi.

Znanj, ki si jih pridobiš na fakulteti, po besedah mojih sogovornikov, v praksi, na terenu, na gradbišču težko udejaniš, dajo ti neko osnovo, da stvar razumeš, vendarle pa ti naučena teorija na terenu ne pomaga kaj dosti.

Pomanjkanje visoko izobraženega kadra v gradbeništvu je težava s katero se trg dela sooča že nekaj let zapored. Povpraševanje je veliko, ponudba je skromna. Vzrok je tudi v sistemu izobraževanja bodočih delavcev oz. v zaviranju študentov po čimprejšnjem dokončanju študija ter posledični nemotiviranosti študentov. Tako lahko obe moje postavljeni domnevi potrdim.

Situacija ni nič boljša v Srednji gradbeni in ekonomski šoli Ljubljana, kjer v šolskem letu 2003/2004 sploh niso razpisali oddelka, saj je bilo za poklic gradbene ga tehnika vpisanih

premalo dijakov. Razloge gre iskati predvsem v podcenjenosti tega poklica, ki je glede na zahtevnost še vedno preslabo plačan. Je pa ta profil poklica, po besedah obeh mojih sogovornikov »poklic prihodnosti«, saj je povpraševanje po tem profilu kadra v porastu, ponudba pa šepa.

Težave v gradbeništvu pa ne nastajajo samo pri zaposlovanju visoko izobraženih delavcev in delavcev s srednjo izobrazbo, temveč se delodajalci soočajo s težavami tudi pri zaposlovanju nekvalificiranih delavcev, »fizičnih delavcev«, ki jih na slovenskem trgu dela predstavljajo večinoma tuji delavci, danes jih največje število prihaja iz Slovaške republike, Poljske, Albanije ter republik bivše Jugoslavije (Bosna, Kosovo, Makedonija.). Slovencev, zaposlenih kot nekvalificirani delavcev, ni (izjemoma se najde kakšen voznik kamiona, morda bagerist). Vzroke za ta pojav moja sogovornika vidita predvsem v naravi tega poklica, ki je težaško, neprijetno, izpostavljeno vsem vremenskim razmeram in vplivom ter preslabo plačano. Najeti, tuji delavci, ki so pripeljani v Slovenijo za določen čas in so tu zaposleni večinoma na črno (kar je pogost pojav v gradbeništvu, odvisen tudi od ozaveščenosti posrednika, ki se ukvarja z najemanjem tujih delavcev, nadzor inšpekcije pa je na tem področju bolj površen), so nastanjeni v poraznih razmerah in za svoje delo dobivajo minimalni denar.

Med tujimi delavci so pri delodajalcih najbolj cenjeni delavci iz bivših jugoslovanskih republik, saj so označeni za dobre delavce, ki se izredno hitro učijo, so iznajdljivi ter kmalu napredujejo iz »fizičnih delavcev« v železokrivce, varilce ipd. Z ostalimi najetimi tujimi delavci je težko delati, saj so tu prvič jezikovne prepreke in delodajalec skoraj vedno potrebuje še nekoga, ki govori njihov jezik, da se lahko sporazumevajo. Večina od njih tudi nima čisto dobre predstave kaj gradbeništvu sploh je, zato potrebuje delodajalec kar nekaj časa, da jih vpelje in da se s takim delavcem sporazumeta. Zaradi omenjenih razlogov, so po besedah mojih sogovornikov, kot tuji nekvalificirani delavci še vedno najbolj cenjeni delavci iz republik bivše Jugoslavije, saj jezik ni ovira in imajo vsaj približno predstavo kaj naj bi sploh počeli.

Po statističnih podatkih sodeč, so v gradbeništvu investicije v gradbene objekte visoke, vendar velikih dobičkov podjetij v uradnih statistikah ni prikazanih, posledično gradbena panoga na letni ravni tudi ne prispeva veliko k nacionalnem BDP. Izhajam iz domneve, **da je dodana vrednost v slovenskem gradbeništvu nizka.**

Po besedah mojih dveh sogovornikov je dobiček podjetja kot izvajalca v gradbeni panogi, stvar prikaza podjetja. Podjetje gre »v boj za posle« vedno z najnižjimi stroški, saj zaradi ostre konkurence med njimi, podjetja zbijajo cene na minimum in vedno težijo k minimalnim začetnim stroškom. V gradbeništvu investitorji v objekte postavljajo določene roke, ki pa jih gradbeni izvajalci zaradi takšnih in drugačnih razlogov, skoraj nikoli ne dosežejo.

Dobički v gradbeni panogi navsezadnje vendarle so, drugače ne bi bilo toliko podjetij aktivnih v tej panogi, pa tudi gradbeništvu v zadnjem času doživlja svoj razcvet, vendar pa so ti dobički vezani na dolgi rok. Preden se ti povrnejo vsi stroški in ves denar investiran v določen objekt, preteče kar nekaj časa. Če citiram enega izmed mojih sogovornikov:« Izvajalcu v gradbeni panogi je zaradi slabe začetne ocene investicije pogosto odmerjena premajhna količina potrebnega denarja, zato končni obračun velikokrat presega vrednost začetne gradbene pogodbe.«

Po novejših podatkih (Tomažič 2007: 18) se je v letošnjem prvem četrtletju dodana vrednost zvišala za 28,9 odstotka v primerjavi z lanskim letom. Razlog naj bi bil predvsem v večjem porastu dela zaradi naložb v infrastrukturo, ugodne naložbene klime v gospodarstvu, svoje pa je prispevala tudi mila zima.

Ne glede na to, da dodana vrednost v gradbeni panogi s naraščanjem del v panogi narašča, pa je glede na vrednost opravljenih del v panogi, še vedno nizka.

Po vključitvi Slovenije v Evropsko skupnost leta 2004 so se nakazale nove možnosti za slovenska gradbena podjetja za sodelovanje pri mnogih projektih na območju članic Evropske unije. Vendarle pa se danes še vedno več govori o priložnostih, kot pa se jih dejansko izkorišča. Trdim, **da so slovenska gradbena podjetja na trgu EU še vedno premalo aktivna oz. da je trg EU za slovenske izvajalce še vedno preveč zaprt.**

Slovenska gradbena podjetja so bila že od nekdaj zelo aktivna na trgu celotne bivše Jugoslavije, na tem območju so gradili letališča, ceste, železnice ipd. Ogromno so slovenska gradbena podjetja gradila v Rusiji ter v Arabskem svetu (Irak), nekaj malega tudi v S Afriki.

Trg EU je še vedno precej lokalno porazdeljen, obvladajo ga podjetja, ki so situirana na določenem področju, saj so pri klasičnem gradbeništvu težava tudi viri na katere so izvajalci vezani (asfaltna baza, peskokopi ipd.), zato gradbišča ne moreš postaviti preveč dislociranega od svojih resursov.

Mojo trditev, da je položaj slovenskih gradbenih podjetij na trgu gradbeništva EU slab, lahko potrdim. Verjetno bo v prihodnosti potrebno gledati tudi nekoliko širše in se ne ozirati samo na preverjene lokacije v tujini.

7. UGOTOVITVE IN SKLEPNE MISLI

Gradbeništvo je široka panoga, ki zajema vse od t.i. nizkih gradenj (državne ceste, kanalizacijski odtoki, pločniki itd.), predore, viadukte, nadvoze in železniške infrastrukture do t.i. visokih gradenj kot so večnamenski objekti, stolpnice, stanovanjski objekti, energetskimi objekti in vse kar je povezano z njimi.

Je specifična panoga, vezana na določen del leta (gradbeno sezono), največ del se izvaja nekje med aprilom, majem in oktobrom, čeprav se je zaradi napredka sodobne tehnologije in vedno boljše sestave gradbenih materialov, sezona raztegnila že skoraj na celo leto. Izjema so le izjemno mrzle zime, ko temperatura pade krepko pod ledišče ali zapade velika količina snega.

Skozi svoj razvoj je gradbeništvo prehodilo pot od t.i. uslužnostne dejavnosti pa vse do ene izmed najbolj rastočih gospodarskih panog novega tisočletja. Položaj gradbene panoge v družbi je bil vedno vezan na prevladujoče tržne zakonitosti posameznega obdobja ter odvisen od prevladujoče politične struje. V obdobju planskega gospodarstva so bila dela v gradbeništvu načrtno lokalno in geografsko porazdeljena, določeno podjetje je pokrivalo svoj teritorij, obstajale so neformalne in nevidne meje, podjetja se niso vmešavala v delo drug drugega, dela je bilo dovolj in bilo je lepo porazdeljeno. Tako lokalno kot finančno. S pojavom tržnega kapitalizma se v gradbeništvu pojavi poslovna tekmovalnost, oster konkurenčni boj med podjetji vendar hkrati s tem tudi povezovanje podjetij in zaradi obsežnih delovnih projektov tudi sodelovanje med njimi. Tako danes pri gradnji posameznega gradbenega objekta sodeluje več gradbenih podjetij, s medsebojnimi pogodbami je določena delitev izvajalskih del.

Politika ima danes na gradbeništvo še več vpliva kot včasih. Gradbena podjetja se javljajo na javne razpise, ki jih pripravlja investitor (večinoma je to država) in ta po odpiranju ponudb izbere najugodnejšega oz. najbolj konkurenčnega ponudnika. Kot je povedal eden izmed mojih sogovornikov, so razpisi prevečkrat slabo sestavljeni, tako da ponudnik išče »luknje« v razpisih, podaljšuje izvedbo del in s tem določene roke.

Javni izbor najboljšega ponudnika za izvedbo projekta je praviloma pregleden, vendar te ocene stroškov projektne vrednosti, ki jih komisije (če govorimo npr. o gradnji cest, direkcija RS za ceste) izberejo na razpisih, ne odražajo čisto pravih stroškov pri izvedbi projektov.

Razlogi za to so lahko tudi v tem, da so mnoga gradbena podjetja (tu gre predvsem za lokalna, manjša gradbena podjetja) monopolisti na nabavnem trgu, nekateri npr. pesek odkupujejo ceneje kot drugi in ga zato porabijo več kot podjetja, ki pesek odkupujejo po višjih cenah. Dr. Maks Tajnikar z Ekonomske fakultete v Ljubljani navaja, da »izvajalci določajo ceno obnove cest in pogodbene obveznosti, ne naročniki« (Mirkovič 2007: 26).

Največja ponudba dela v gradbeništvu je tudi pred prihajajočimi lokalnimi ali državnoborskimi volitvami. Takrat vsaka oblast, tik pred iztekom mandata, ogromno gradi z namenom pustiti za seboj lepo zapuščino. Včasih v takšnih razmerah sploh ni več važno zakaj, temveč samo, da se gradi. Po predvidevanjih Darsa naj bi bil pomemben del avtocestnega križa, za katerega je bilo v letu 1994 prvotno predvideno, da bo dograjen v štirih letih, končan prav v predvolilnih mesecih prihodnje leto, ko se bodo na zgrajenih odsekih avtocest gradile politične kampanje in nabirale politične točke. Politika in gradbena panoga sta tako močno povezani, vendar brez politike gradbena panoga danes ne bila ena izmed najbolj rastočih gospodarskih panog in obratno, politika bi bila brez gradbeništvu prikrajšana za »kupovanje glasov« pri malem človeku, pri volivcu.

Kot v časniku Finance, v svoji kolumni ugotavlja ekonomist Stanislav Kovač »tesna medsebojna politično-ekonomska soodvisnost gradbenega lobija in vodilnih političnih strank kaže, da se bo na korporativnem zemljevidu Slovenije oblikovala tudi gradbena oligarhija, ki ima prek gradbeništvu že danes izredno velik vpliv na gospodarsko in politično podobo Slovenije« (Kovač 2007: 16).

Kot že omenjeno, se v gradbeni panogi pojavlja ostra konkurenčna borba med podjetji na trgu. Pojavi, ki to dokazujejo so sindrom najnižjega ponudnika, ko podjetje zbije vrednost opravljenih del na minimum in pridobi posel, pojavlja se velika plačila nedisciplina tako pri investitorjih kot pri podjetjih samih (plačilna nedisciplina med izvajalci in podizvajalci del).

Gradbena panoga v Sloveniji, po podatkih sodeč, ne prispeva veliko k nacionalnemu bruto družbenemu proizvodu, vsaj glede na vrednost del, ki so v gradbeništvu. Preučevano obdobje v 4. poglavju diplomske naloge (obdobje 2000–2004) je pokazalo, da je prispevek k BDP sicer naraščal, vendarle pa glede na to, kako so naraščale vrednosti opravljenih del, zanemarljivo.

Iz finančno–ekonomskega vidika gradbene panoge v Sloveniji sem se osredotočila na družbeno–socialni vidik, na trg dela gradbene panoge in na posebnosti, ki so značilne zanj.

Zaposlenost v gradbeni panogi je v obdobju med 2000 in 2004 precej nihala. Največji padec zaposlenosti je beležila med letoma 2000 in 2001 (takrat so se odvijale največje strukturne spremembe v podjetjih, prišlo je do reorganizacije v podjetjih, trg dela pa povečanemu obsegu del, kljub pospešenem zaposlovanju, ni uspel slediti), najvišjo porast zaposlenosti pa doseže med letoma 2003 in 2004.

Februarja 2007 je slovensko gradbeništvo zaposlovalo že 73.000 ljudi. In kot že leta poprej, se je tudi v tem obdobju srečevalo s pomanjkanjem srednje kvalificiranih delavcev ter visoko, višje in srednje izobraženih delavcev. Pomanjkanje nekvalificiranih slovenskih delavcev, ki so nemotivirani za opravljanje tovrstnih gradbenih del, nadomeščajo z zaposlovanjem tujcev, ki so nemalokrat zaposleni na črno, saj delodajalci za njih ne plačujejo nobenih prispevkov. Nadzor nad zaposlovanjem delavcev na črno je v slovenskem gradbeništvu še vedno precej pomanjkljiv.

Pomanjkanje srednje in visoko kvalificiranih delavcev v gradbeništvu je predvsem rezultat nezadostnega priliva delavcev s poklicno izobrazbo in diplomantov gradbeništva na trg dela. Delno je za to kriva slaba izobraževalna politika za to pristojnih ustanov pa tudi nezanimanje mladih za te poklice, čeprav so za tovrsten profil kadra v gradbeništvu idealne možnosti za zaposlitev. Tako povpraševanje po tovrstnih profilih kadra že nekaj let ne zadosti ponudbi.

Če pogledamo rast gradbeništva v EU v zadnjem desetletju, opazimo, da je rast gradbenih del moč zaznati v državah Srednje in Vzhodne Evrope, v nasprotju s tem pa sta imeli Nemčija in Italija najnižjo pričakovano rast gradbeništva znotraj držav EU v zadnjem desetletju. V Zahodni Evropi je nazadovala predvsem gradnja stanovanjskih objektov, medtem, ko je na območju Vzhodno evropskih držav stanovanjska gradnja v največjem porastu.

Slovensko gradbeništvo je med letoma 2000 in 2004 v tujini opravilo za 21720 mio SIT del, od tega 12650 mio SIT zgolj na stanovanjskih objektih (Statistični letopis za leto 2006).

Slovenska gradbena podjetja niso najbolj aktivna na trgih EU, saj na tuje trge ne gredo delat pod neugodnimi pogoji, po napovedih strokovnjakov pa večjega pohoda na tuje trge tudi v prihodnje ni moč pričakovati, vsaj dokler je na domačem trgu dovolj dela.

Po besedah direktorja UMAR (Urad RS za makroekonomske analize in razvoj), Boštjana Vasleta, je bila gradbena panoga najhitreje rastoča panoga v Sloveniji v zadnjem četrletju. Pri tem se je povečala vrednost del zlasti na inženirskih objektih. Kot ocenjujejo na Umarju,« gre predvsem za gradnjo cest, kar je povezano z ugodnimi vremenskimi pogoji, zaradi katerih se je gradnja lahko nadaljevala celo zimo. Vrednost opravljenih del v gradnji stavb, ki se je leta 2006 iz četrletje v četrletje krepila, pa se je v prvem trimesečju letos sicer znižala, a je bila še vedno za 21 odstotkov višja kot v enakem obdobju lani« (Spletne novice 24ur.com).

Za prihodnost gradbenega sektorja v Sloveniji se ne gre bati. Vsaj kar se tiče pomanjkanja dela ne. Za vse ostale težave, s katerimi se sooča gradbeništvo pa bi morda morali biti malo bolj zaskrbljeni.

Gradbena panoga je bila ena prvih, ki se je morala spopasti s pomanjkanjem domače delovne sile in je bila primorana začeti delavce tudi uvažati. Vendar se nekako ne gre znebiti občutka, da uvoz tujih delavcev kadrovskih razmer v panogi ne rešuje. Tuji delavci so nemalokrat premalo motivirani, tudi sodobnih gradbenih postopkov ne obvladajo najbolje. Slovenska gradbena podjetja postajajo za te delavce vse bolj le »vmesna postaja«, kjer se seznanijo z najnovejšimi materiali in gradbeni postopki, nato pa si delo poiščejo v drugih evropskih državah. Glavni razlog so po vsej verjetnosti slabe plače.

Zgodba se ponavlja pri srednje in visoko izobraženem kadru v gradbeništvu. Predvsem pri srednje kvalificiranih delavcih je zaskrbljujoč podatek, da Slovenija v tem trenutku ne premore niti za en sam razred mizarjev oz. tesarjev. Pri univerzitetno diplomiranih gradbenih inženirjih je zadeva sicer malo manj alarmantna, saj se gradbene fakultete zopet polnijo, a vendarle je gradbeništvo skupek delavcev vseh profilov, ki se medsebojno dopolnjujejo in eden brez drugega skorajda ne morejo.

Nizka dodana vrednost v gradbeništvu, pomanjkanje delavcev na trgu dela, pripeljeta do še vedno nekonkurenčnega slovenskega gradbeništva v primerjavi s tujino, za katero pa slovenska gradbena podjetja niti ne kažejo pretiranega zanimanja.

Globalno gledano pa je gradbeništvo v razcvetu. Vrednost opravljenih del se povečuje iz leta v leto. Obstaja pa strah pred uresničitvijo črnega scenarija, da obilici dela navkljub, ne bo zadosti delavcev, ki bi to delo izvajali.

8. LITERATURA, VIRI

1. Brezovnik, Alenka (2006): Gradbince tepe mrtva sezona. *Dnevnik*, 15. 5., 12.
2. Četojević, Danijela (2003): *Zaposlovanje tujcev v RS*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
3. Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo (2006): *Poslovno poročilo UL FGG za leto 2005*. Dostopno na <http://www1.fgg.uni-lj.si/index.php> (14. marec 2006).
4. Intervju z akterjema na trgu dela v gradbeni panogi, univerzitetnim diplomiranim gradbenim inženirjem in študentom gradbeništva. Ljubljana, 5. 7. 2007.
5. Jereb, Zoran (2007): Desetletje razcveta slovenskega gradbeništva. *Finance*, 28. 6., 27.
6. Kovač, Stanislav (2007): Vpliv gradbene oligarhije na gospodarsko rast, Gradbena oligarhija. *Finance*, 12. 9., 16.
7. Mesarič, Marija (1964): *Sodobna organizacija gradbenega podjetja in njene prednosti*. Diplomsko delo. Ljubljana: VŠPV.
8. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (2006): *Novinarsko središče*. Dostopno na http://www.gov.si/mddszi/index.php?&1=MDDSZ&i2=slo&i3=1&i4=spj&i5=ter_1st_... (21. marec 2006).
9. Mirkovič, Peter (2007): Izvajalci določajo ceno obnove cest. *Dnevnik*, 6. 9., 26.
10. Pavlin, Cveto (2006): Več dela napoveduje gradincem dobro poslovno leto. *Gradbeništvo, tematska priloga časopisa Delo* 3. 4., 5.
11. Pavlin, Cveto (2006): Gradincem se letos obet več dela. *Gradbeništvo, tematska priloga časopisa Delo* 3. 4., 10.
12. Petrič, Tine (2007): Primorje prevzema vodstvo med gradbeniki. *Finance*, 26. 3., 19.
13. Rojnik, Alenka (1991): *Funkcionalno usposabljanje tehnično-tehnoloških kadrov GRADIS*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.
14. Spletne novice 24ur.com (2007): *Razcvet gradbeništva*. Dostopno na <http://www.24ur.com/bin/article> (6. junij 2007).
15. Statistični urad Slovenije (2001): *Slovenija v številkah*. Ljubljana: Tiskarna Prograf.
16. *Statistični letopis RS za leto 2003*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno na <http://www.stat.si/letopis/2003> (13. junij 2005).

17. *Statistični letopis za leto 2006*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno na <http://www.stat.si/letopis/2006> (6. junij 2007).
18. Svetlik, Ivan, Zvone Vodovnik, Janez Novak, Martina Trbanc, Alenka Lipavec, Miroljub Ignjatovič in Barbara Kresal (1996): *Oblikovanje metodoloških načel kot osnove za pripravo Zakona o evidencah na področju dela*. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: FDV.
19. Šalamun, Andreja (2007): Vstop v Evropsko unijo in prevzem evra sta spodbudila nove naložbe. *Finance*, 27. 7., 25.
20. Šubic, Petra (2007): Oktobra bo zaživel gradbeni razvojni sklad. *Finance*, 27. 7., 24.
21. Tomažič, Janez (2007): Gradbenikom se cedita med in mleko. *Finance*, 27. 7., 18.
22. Tomažič, Janez (2007): V Rusiji in Srbiji največ dela za naše gradbince. *Finance*, 27. 7., 19.
23. Urbanija, Anamarija (2006): Nizke gradnje rastejo najbolj enakomerno. *Gradbeništvo, tematska priloga časopisa Delo* 3. 4., 14.
24. Zakrajšek, Irena (2002): *Delo na črno*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.